

SIROTCI A VDOVY V MĚSTEČKU DAŠICÍCH V LETECH 1563 – 1618*

Tereza SIGLOVÁ

Na poznání sociálních dějin se významně podílí studium dějin malých městských lokalit a dějin rodiny jako nejmenší hospodářské a společenské jednotky. Cílem mé práce je sledovat osudy členů rodiny po smrti otce a manžela v poddanském městečku Dašice v letech 1563 – 1618.¹⁾ Tento časový úsek jsem zvolila z toho důvodu, že svatební smlouvy jsou zachovány v souvislé řadě od roku 1563.²⁾ Během 55 let, které sleduji, se zde musely vystřídat nejméně dvě generace. Především jsem se zaměřila na zabezpečení sirotků a vdov a zajímalo mě také, jaké cesty si po smrti manžela ženy volily.

Jako **prameny** byly využity zejména svatební smlouvy a dále zápisy sirotčích knih. **Svatební smlouvy** mohly být uzavřeny ústní formou před svědky nebo jako smlouvy písemné.³⁾ Vzhledem k tomu, že uzavření každé ze smluv se aktivně účastnili konšelé a purkmistr, a to buď na straně svědků, či jako zástupci sirotka nebo vdovy, se dá usuzovat, že se tak dělo zpravidla před městskou radou na radnici. Uzavírání svatebních smluv se

* Článek je zkrácenou verzí diplomové práce obhájené na Historickém ústavu FF MU v Brně.

1) Ze starších prací se dějinami Dašic zabývali J. Nechvíle: Dašice a přífařené obce, Pardubice 1882 a F.K. Rosůlek (red.): Pardubicko-Přeloučsko-Holicko I-III, Pardubice 1909-1926. Nejnověji věnovala dějinám městečka (resp. města) pozornost publikace V. Vokolek – I. Švecová – J. Poddaná: Dašice, Historie města I., Dašice 2001.

2) Svatební smlouvy pro městečko Dašice jsou zachovány v opisech v městské knize zelené založené roku 1638, SOkA Pardubice (dále Pce), fond Archiv města (AM) Dašice, kn.č. 133; dále 7 smluv ve vrchnostenské knize svatebních smluv pro celé panství, SOA Zámorsk, fond Vs Pardubice (dále Vs Pce), kn.č. 239; celý soubor tak čítá pro období 1563 až 1618 206 položek.

3) R. van Dülmen: Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století), Dům a jeho lidé, I. díl, Praha 1999, s. 145.

týkalo skupiny „sousedských“ rodin, tj. rodin majitelů nemovitostí. K jejich zapsání do městské knihy muselo docházet v úzké souvislosti s manželským slibem. Koldínovo městské právo stanovuje dobu mezi uzavřením svatební smlouvy a jejím zanesením do městské knihy do šesti neděl.⁴⁾ Pokud došlo k zaknihování z nějakých důvodů později, jsou smlouvy nazvány jako „přiznání“ či „vysvědčení“. Zápisy smluv zpravidla obsahují několik částí. Pod nadpisem následuje datum podle církevního kalendáře, jména snoubenců a většinou jejich bydliště. Snoubenci jsou v naprosté většině uváděni jako syn či dcera nebožtíka se jménem otce, případně jako vdova či jako pozůstalá manželka se jménem bývalého manžela. Muži se často objevují bez jakéhokoliv označení. Za jménem ženy, pokud byla sirotek nebo vdova, následuje povolení vrchnostenským úředníkem.⁵⁾ Ve svatebních smlouvách byly řešeny majetkové vztahy partnerů vstupujících do manželství. Na konci smlouvy jsou uvedeni svědci, případně i rukojmí.⁶⁾

Pro období přibližně 55 let jsem ze šesti sirotčích knih excerpovala 140 záznamů o „sirotčích“ rodinách.⁷⁾ **Sirotčí knihy** nebyly vedeny pouze za účelem evidence jmění sirotek, ale také k podchycení osob, jichž se dalo využít jako pracovních sil.⁸⁾ Zápis zpravidla začíná jménem zemřelého, případně je uvedeno i datum, kdy dotyčný zesnul. Pokud nezemřel přirozenou cestou, je zachycen způsob smrti, např. utonul, byl zabit, hrdlo sobě podřezal. Poté následují jména jeho dětí, u kterých je odlišeno, z kolikátého manželství pocházejí, a jméno matky. V nadpoloviční většině zápisů jsou poté zachycena poslední pořízení nebožtíků. Mohou být velmi jednoduchá, ale jindy jejich zápis zabere několik stran. U více než třetiny smluv následují soupisy „svršků“, tj. neúplného vybavení domácnosti. Dále byly

4) Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína, ed. J. Jireček, Praha 1876, čl. C LII.

5) Povolení se objevuje u 180 smluv. Sňatky nejčastěji povoloval hejtman, méně místohejtman či správce. Vyskytuje se i „...povolil pan purkmistr a konšelé na místě JMC“, viz SOKA Pce, AM Dašice, č. kn. 133, f. 3r; nebo „...dána od JMC“, tamtéž f. 26r,v. Srovnej T. Šimek: Správa pardubického komorního velkostatku v předbělohorském období, VČSH 1, 1991, s. 139-168.

6) O svatebních smlouvách šířeji P. Nácovská: Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historicko-demografického poznání, Kutná Hora 1550-1600, Historická demografie 21(dále HD), 1997, s. 37-72.

7) Vs Pce, č. kn. 316, 317, 319, 320, 321, 322.

8) V. Procházka: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, Praha 1963, str. 417n.

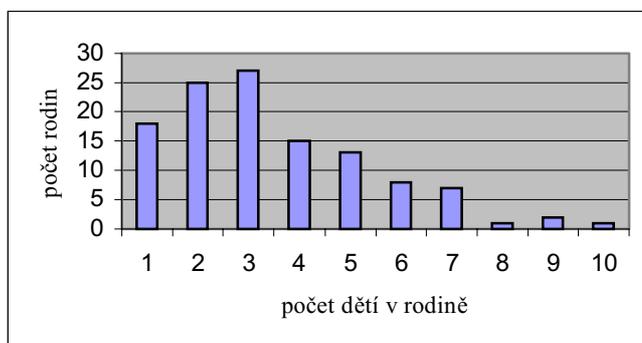
sepsány dluhy, které zemřelý dlužil i kterých byl věřitelem. U otců, kteří byli v době úmrtí v čele domácností, zápis zpravidla obsahuje také informaci o tom, komu byl grunt prodán, za jakou cenu, jak velký byl závdavek a dlouhodobé splátky. Někdy byla vypočítána i částka, která na sirotky připadne. Zápis obsahuje celou řadu přípisků, např. vyplácení dědických podílů a splácení usedlosti. Dílčí údaje obsažené v sirotčích a svatebních smlouvách byly zpracovány do dvou databází.

„**Sirotčí**“ **rodinu** chápou jako neúplnou rodinu tvořenou jedním rodičem a jejich dětmi. Tedy takovou, ve které zemřel otec, výjimečně matka, ještě před tím, než stačil předat usedlost svým potomkům. Pro zjištění, jaké množství usedlých rodin se stalo sirotčími, se nabízí srovnání s urbáři z let 1563 a 1588. Pokud za sirotčí rodinu pokládáme rodinu, v které zemřel otec v době svého hospodaření, a také usedlé rodiny v čele s ženou, stalo se sirotčími v Dašicích a Hedčanech přibližně v 56 – 63% rodin. Při stejném postupu zjistíme v urbáři z roku 1563 číslo o něco nižší. Sirotčími se mezi rodinami usedlých mělo stát přibližně 47 – 55% rodin. V sirotčích knihách tedy byla zachycena přibližně polovina usedlých obyvatel.

V sirotčích zápisech bylo zachyceno celkem 407 sirotků, mezi nimiž mírně převyšovaly dívky nad chlapci a to v poměru 52,5% : 47,5%. Mezi sirotky byly zahrnuty i dospělé osoby, což odpovídá významu termínu **sirotek**, jímž byli označováni ti, kterým ještě nebyl vyplacen jejich dědický podíl na usedlosti. Také je důležité si uvědomit, že termínem sirotek nebyli označováni pouze ti, kteří neměli oba rodiče, ale i ti, kteří měli matku, ale zemřel jim otec. Na rodinu připadalo průměrně 3,15 dětí, takže nejvíce rodin bylo před úmrtím otce pětičlenných. Objevují se zde na jedné straně rodiny tvořené pouze manželským párem nebo jedním rodičem a dítětem, na druhé straně jiné mají až 12 členů. Přehled o tom, kolik dětí bylo v jednotlivých rodinách, nám podává následující tabulka. Nejsou zde zahrnuty děti, které zemřely ještě před smrtí svého otce nebo matky. O nich se ze sirotčích knih nic nedovídáme.

Tab. č. 1 – Počet dětí v rodině

počet dětí v rodině	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	celkem
počet rodin	12	18	25	27	15	13	8	7	1	2	1	129
počet dětí		18	50	81	60	65	48	49	8	18	10	407

Graf č. 1 – Počet dětí v rodině

Osm a více dětí žijících v rodinách v době úmrtí pána domu se většinou narodilo z několika manželství otce.⁹⁾ Výjimkou je devět dětí Pavla Zámečnicka, které se narodily během přibližně 20letého manželství s jeho jedinou ženou.¹⁰⁾

Pokud se blíže podíváme na průměrný počet dětí v podružských rodinách, zjistíme, že se od výsledku pro všechny sirotčí rodiny příliš neliší. I když se jedná pouze o malý vzorek osmi rodin, vykazují při úmrtí otce průměr 3,25 dětí na rodinu.

O dalších členech domácností se dovídáme pouze sporadicky. V některých rodinách se vedle vlastních dětí objevují děti přijaté, tzn. schovanci nebo pastorkové. Některé domácnosti řemesníků byly rozšířeny o učedníky. Mezi hospodářem a jimi lze předpokládat hlubší vztah, než pouze pracovní. Na své učedníky, sloužící a pacholky pamatují někteří hospodáři ve svých kšaftech odkazy peněz nebo oblečení. Ze sirotčích knih se nedovídáme bohužel nic bližšího o instituci výměnku. Ojedinele se objevuje žádost umírajícího hospodáře, ať se nastupující postará o jeho ženu. V domácnosti se mohla vyskytnout osoba, která tam dožívala.

9) Deset dětí Havla Havlína se narodilo během jeho tří manželství, devět dětí Jana Horkého pocházelo ze dvou manželství a osm dětí Jiříka Dědka ze tří matek, viz Vs Pce, kn. č. 319, f. 51v; kn. č. 321, f. 902r,v; kn.č. 316, f. 18v.

10) Jejich manželství bylo uzavřeno, resp. svatební smlouva sepsána v listopadu roku 1588 a skončilo mužovou smrtí někdy roku 1608. Vdova Alžběta se o čtyři roky později znovuprodala za mládence, který se k ní na grunt přiženil, viz Vs Pce, kn.č. 322, f. 97r.; SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 38v, 87v-88v.

Úmrtím otce dochází na usedlosti k řadě změn. Probíhalo **dědické řízení**, rozdělení majetku mezi pozůstalé, zaopatření dětí a vdovy. Byl určen nastupující hospodář a usedlost byla prodána. Smrt otce a zároveň hospodáře s sebou nesla nebezpečí narušení kontinuity rodinné držby a dědické posloupnosti.¹¹⁾

Dašice patřily do oblasti s českým systémem rovných dílů, kdy usedlost přebíral, resp. kupoval, jeden z dědiců a ostatním byly pravidelně vypláceny jejich dědické podíly. Pokud po sobě zemřelý otec nebo matka nezanechali testament, byl jejich majetek rozdělen na stejné díly všem dětem. Dělení majetku mohlo být upraveno závětí, tzv. „*posledním pořízením*“, „*kšaftem*“ nebo „*poručenstvím*“.¹²⁾ Podobou testamentární a inventarizační praxe se podrobně zabývá Koldínovo kodifikované městské právo. Stejně tak jsou zde obsaženy články o dělení majetku a jeho zabavení.¹³⁾ Kšafty jsou obsaženy v 94 sirotčích smlouvách, tzn. asi ve 2/3 sirotčích smluv. V naprosté většině kšaftů je pouze potvrzena dědická praxe rovných dílů. Manželka a děti dědí stejně vysoké částky a někdy je připomenuto, že v případě úmrtí jednoho sirotka případně jeho díl opět rovným dílem ostatním.¹⁴⁾ Víme, že kšaft byl sepisován v přítomnosti dvou konšelů a radního písaře. Poddaní často v závěru svého pořízení žádají hejtmana, aby jim dal milostivé povolení k jejich poručenství, takže k vykonání poslední vůle byl nutný vrchnostenský souhlas. Do dědického řízení mohli zasáhnout i sami dědicové, když nebyli spokojeni s majetkem jim odkázaným. Pokud některý z nich nesouhlasil se zněním kšaftu, mohl si vzít několikátýdenní lhůtu. Měl oznámit důvody nesouhlasu, aby mezi příbuznými mohlo dojít k dohodě. Spory o dědictví měl řešit rychtář s konšely. Jestliže by ani poté nedošlo k dohodě mezi dědici, měly být tyto případy postoupeny vrchnosti.¹⁵⁾ Tyto dohody („porovnání“) mezi dědici zemřelého proběhly v pěti dědických řízeních. K úpravě ustanovení kšaftů došlo tedy přibližně v 5,3% posledních vůlí. Jinak byly plněny „návrhy“ v závěti v dalších třech případech, kdy umírající odkázal větší částku, než kterou měl k dispozici, a dědici

11) A. Fauve-Chamoux: K historii vdov, HD 23, 1999, s. 25.

12) E. Maur: Das Bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen im 16.-18. Jahrhundert, HD 20, 1998, s. 104-105; V. Procházka: Česká poddanská nemovitost, s. 496-502.

13) Práva městská království českého, čl. D XLII-D LX, E I-E LIX, F I-F LIX.

14) Vs Pce, kn.č. 316, f. 191v; kn.č. 320, f. 73v.

15) Codex Iuris Municipalis IV/3, ed. A. Haas, Praha 1961, s. 244nn., č. 823.

byli poté poděleni rovným dílem.¹⁶⁾ Bližší časové určení, kdy k zapsání poslední vůle nebo sirotčího majetku došlo, se dovídáme asi u třetiny zápisů. Datum, které je uvedeno, se může vztahovat k několika událostem. Jednou z nich je sepsání poslední vůle, k němuž ale nemuselo dojít bezprostředně před smrtí,¹⁷⁾ i když většinou se tak asi dělo.¹⁸⁾ Dále se mohlo datum vázat k přečtení posledního pořízení před příbuznými.¹⁹⁾ Pokud se příbuzní mezi sebou dohodli, byla smlouva sepsána a poté zapsána do sirotčích register. Dědické řízení tak mohlo trvat ve sporných případech přibližně až 2 měsíce.²⁰⁾

K prodeji hospodářství během dědického řízení došlo ve 113 případech, tzn. přibližně v 81% sirotčích zápisů. Ve zbylém počtu se jednalo většinou o dědění podílu po zemřelém otci, skoupených peněz, rozdělení většinou skromného majetku – svršků a dalších osobních věcí, dluhů nebo i o odkazy dobytka a hotovosti. **Cena usedlosti** byla běžně stanovována na základě poslední vůle, dohody dědiců, rychtářem a konšely nebo vrchností. Je údajem komplexním, neboť se přihlíželo k rozsahu zemědělské půdy, stavu budov, osevu, k úplnosti inventáře ad.²¹⁾ Otázkou, jak byla určována cena usedlosti, se nehodlám zabývat.²²⁾ Spíše mě zajímalo, jaký vliv měl umírající hospodář na stanovení ceny usedlosti, případně závdavku a splátek.

16) Tak se stalo vdově po Jakubu Josefovi Kateřině: „*Toto poručení míti místa nemohlo neb poroučela víc než dluhu jejího bylo*“, viz Vs Pce, kn.č. 319, f. 237r,v.

17) K přečtení kšaftu kněze Vavřince Volešnického došlo necelé 4 roky po jeho sepsání, viz Vs Pce, kn. č. 319, f. 128r-130v.

18) „*Actum kšaftu...*“; „*Kšaft učiněn ...*“; „*Sepsání kšaftu...*“; „*Jsouce v trestání Božím...*“; „*leže v trestání Božím...*“; „*Umřel v...*“; „*Poručení učinil...*“.

19) „*Ve středu před sv. Vítem všichni tu stoje po přečtení tomu kšaftu místo dali* [11.6.1578]“, viz Vs Pce, kn. č. 319, f. 211v-212r.

20) Jak probíhalo dědické řízení, nám může ukázat zápis Víta Nekožného, po kterém zůstala pouze jeho manželka. „*Kšaft čten ve čtvrtek v den početi Panny Marie 1594 [8.12.]*; „*Jan Stanislav sobě na rozmyšlenou vzal a v času právním, že odpověď dá, teěž Jan Stanislavů ve čtvrtek před sv. Fabiánem a Šebestýánem 1595 [19.1.] příčiny, proč kšaftu místa nedává položil.*“; „*O tento kšaft jsou porovnání o soudě v Dašicích v knihách městských ... Actum ve čtvrtek u vigílií sv. Matěje 1595 [24.2.]*“, viz Vs Pce, kn. č. 320, f. 818v-819r.

21) P. Vaněk: Postavení poddaných na boskovickém panství na konci 16. a v 1. polovině 17. století ve světle pozemkových knih (Dipl. práce), Brno 1997, s. 34.

22) Problém v české historiografii často řešen; V. Procházka: Česká poddanská nemovitost, s. 310-314; nejnověji E. Maur: Das Bäuerliche Erbrecht,

Po zemřelém hospodáři se na usedlosti jako kupec nejvíce objevuje nový manžel vdovy. Bylo to v necelé polovině všech převodů sirotčích nemovitostí. Problém nastává v několika případech, kdy zůstala v čele usedlosti vdova. Většinou se jednalo jen o provizorní situaci, než se žena znovu provdala.²³⁾ Manželka má podle kšaftu dožít na usedlosti a po jejím úmrtí má grunt koupit syn. Pouze v jednom případě je jisté, že v čele usedlosti stojí samostatně žena, které byl grunt manželem postoupen.²⁴⁾ Syn se objevuje po smrti otce na jeho místě přibližně v pětině prodávaných hospodářství a sňatkem s dcerami hospodářů se na usedlost dostávají čtyři muži. V necelé pětině majetkových transakcí vystupuje jako kupec cizí osoba. Zda opravdu mezi prodejcem (zemřelým) a kupujícím nebyl nějaký příbuzenský poměr, se nedá vyloučit.

Tab. č. 2 – Vztah nastupujícího a zemřelého hospodáře

vztah nastupujícího a zemřelého hospodáře	počet	%
manžel vdovy	45	40
syn	23	20,4
zeť	4	3,5
cizí	19	17
vdova	5	4,7
neurčeno	15	14,4
celkem	113	100,0

Komu a za jakou částku se má majetek prodat, upravuje někdy umírající majitel kšaftem. Většinou ustanovuje hospodář dědicem (resp. kupcem) statku syna, výjimečně dceru a zetě. V jednom případě má usedlost po hospodáři, který neměl děti, koupit jeho pastorek.²⁵⁾ Na místo hospodáře

HD 20, 1996, s. 104-115; dále B. Chocholáč: Selské peníze, (Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století), Brno 1999, s. 72-76 s rozsáhlou literaturou k danému problému.

23) „...sama sobě to máti spravuje a už se vdala“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 189r, 666v-667r.

24) Vdova po Bartolomějovi Vokřínkovi, viz Vs Pce, kn.č. 322, f. 154v-155r.

25) Vs Pce, kn.č. 320, f. 818v-819r. Pastorek není nakonec jako kupec uveden.

nastupují jak starší, tak mladší z bratrů. Záleželo především na tom, v jakém věku otec zemřel a jak staré byly jeho děti. Usedlosti se ujímal ten, který byl schopen hospodařit a který dosud nehospodařil na vlastním. Vliv na stanovení dědice mohly mít také vzájemné vztahy otce a jeho synů.²⁶⁾

Petr Řezník žádá ve své poslední vůli, pokud se jeho žena nevdá a zemře, aby jeho statek připadl „*přátelům*“.²⁷⁾ Jiřík Krupička si přál, kdyby jeho žena nemohla zůstat na jejich statečku, aby usedlost koupil její bratr, tzn. jeho švagr.²⁸⁾ Umírající hospodář jindy jen nekonkrétně žádá, „*statek aby byl prodán s rozmyslem neb jsem tu nemálo peněz vynaložil*“.²⁹⁾

Zda byl syn při koupi usedlosti po otci nějak zvýhodněn, nám mohou částečně odpovědět testamenty hospodářů. V některých sirotčích zápisech je zvýhodněná cena usedlosti při prodeji synům doložena. Jestli se tak dělo obecně, je otázkou. Synům je někdy snížena výše závdavku snad proto, aby jim otec ulehčil situaci na počátku samostatného hospodaření. Umírající majitel stanovuje někdy cenu i v případech, kdy nedochází k prodeji usedlosti příbuznému. Své konání a výši částky někdy zdůvodňuje slovy „*kdyby k prodeji přišla tak za 500 kop neb jsem na ni nemalý náklad učinil*“.³⁰⁾ V těchto případech byla splácená cena z neznámých důvodů snížena, snad protože byla cena stanovená umírajícím hospodářem neúměrně vysoká.

Péče a dohled nad sirotky a vdovami byly jednou z křesťanských povinností vrchnosti. Prostřednictvím úředníků a na úrovni městečka purkmistra a konšelů si tak ponechávala kontrolu nad zajišťováním majetku

26) „...statek poručím Duškovi...protože se mnou od mladosti pracuje se mnou, jemu sem nepomohl jako jiným dětem svým“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 49r-50r; „...20 kop a tím ho odbývám, protože se se mnou nechtěl spravovat...“, viz kn.č. 319, f. 211v,212r; „...Samuelovi 3 kopy...nechtěl v ničemž poslouchati“, viz kn.č. 317, f. 592v.

27) Vs Pce, kn.č. 320, f. 192r.

28) „...stateček Martě manželce, aby v ní byla hospodyní a kdyby v ní být nemohla, ať je prodána bratru jejímu...“, usedlost byla nakonec prodána novému manželovi paní Marty, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 831r.

29) Vs Pce, kn.č. 319, f. 211v,212r.

30) Vs Pce, kn.č. 321, f. 341r,v; dále např. „aby prodána byla na závdavku, co mám na ní zaplaceného, a za sumu 600 kop neb sem již dosti skrze to utratil a za dědictví, než mi jí Martin Hlahol pustil, 32 kop jsem pronaložil i co jsem jemu dal...“, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 901v,a,b; Martin Němec kšaftuje kdyby se na tu živnost kdokoli dostal a chtěl ji koupit má zavdat 130 kop a za sumu 300 kop, platit ročně 5 kop neb sem ji vystavěl a náklad veliký na ni učinil“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 666r,v.

a práv sirotků. Byla upravena články v hospodářských instrukcích a ustanovení o sirotcích a vdovách nalézáme také v Koldínově kodifikaci městského práva.³¹⁾ Ustanovení se týkají zejména zajištění majetku sirotků do dospělosti. O samotné péči o děti vypovídají méně. Ta se vztahovala na nezletilé děti a jednalo se zejména o zajištění jejich výživy a výchovány.³²⁾

Další osudy členů sirotčí rodiny závisely především na tom, jak velké děti po sobě otec zanechal.³³⁾ Po smrti hospodáře hrála vdova významnou roli. Pokud byla žena ve svatební smlouvě přijata za plnomocnou hospodyni, zůstávala po smrti manžela na gruntu a mohla stát dočasně v čele hospodářství. Pokud měla matka sirotky větší a mohla se spolehnout na jejich pomoc, byla její situace lepší. Hůře na tom byla, jestliže se musela starat o malé sirotky.³⁴⁾ Manžel svěřuje většinou péči o děti své ženě.³⁵⁾ Sami umírající otcové si uvědomovali těžkou situaci manželky. Z pozůstalosti se vdově v některých případech vyměňují předměty, které jí mají být zanechány nebo prodány, aby se jí ulehčila situace po ovdovění a zajistila se jí a sirotkům existence pro nejbližší dobu.³⁶⁾

Ze zápisů jasně nevyplývá, jak dlouhá doba uplynula mezi smrtí otce a prodejem gruntu novému majiteli. Je jasné, že vdova stála po určité době v čele gruntu. Většinou se jednalo o dočasnou situaci, než se žena provdá, případně zajistí svou existenci jinak.³⁷⁾ Jestliže měl usedlost kou-

31) AČ XXII, Řády selské a instrukce hospodářské 1350-1626, ed. Josef Kalousek, Praha 1905; Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína, ed. J. Jireček, Praha 1876.

32) V. Procházká: Česká poddanská nemovitost, s. 417-420, dále F. Matěj-
jek: Péče o venkovské sirotky na Moravě před Bílou horou, Sborník historický
36, 1989, s. 65nn.

33) Srovnej A. Fauve-Chamoux: K historii vdov, s. 25.

34) F. Matěj-
jek: Péče, s. 74.

35) „...aby opatrovala mé dítky“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 666r,v; kn.č. 321,
f. 774v,775r, 901v; kn.č. 322, f. 551v; kn.č. 320, f. 767r,v.

36) „...co se obili nachází to aby jí na přiživění zanecháno bylo, také dva
valachy manželce...aby dítky opatrovat mohla“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 767r,v;
„...třetí pak hřebička, aby matce zůstala a z toho dluhy zaplatila a ostatek na
vyživění dětí, aby měla“, viz kn.č. 322, f. 551v; „...maceše díl její ze závdavku
vydat má na vyživění dítek jejích“, viz kn.č. 321, f. 902r,v.

37) „...živnost manželce...aby v ní hospodyni byla a dítky opatrovala
a kdyby k prodeji přišla tak aby manželka s dítkami rovným dílem podělena
byla“; „...stateček...manželce aby v ní byla hospodyni a kdyby v ní být nemo-
hla ať je prodána bratru jejímu“; „...stateček...manželce aby v ní hospodyni
byla a děti opatrovala a nemohla-li by tak, aby prodána byla“; „...v živnosti

pít po otci syn, zeť nebo někdo jiný, mohl hospodář budoucnost své ženy pojistit ustanovením v kšaftu. Zajišťuje jí tak možnost zůstat do smrti na usedlosti.³⁸⁾ Kromě toho své manželce odkazuje navíc k dílu nějaké peníze, případně dobytek a obilí.³⁹⁾

Hospodář někdy apeluje na věřitele a obecně vůbec na všechny, aby se k jeho manželce chovali „jako k potřebný vdově“. Prakticky se nesetkáme s tím, že by otec nad svou ženou či sirotky ustanovoval poručníky. Jmenování poručníků se objevuje pouze jednou a to v souvislosti s vymáháním dlužné částky. Podruh Jan Smíšek žádal dva poručníky, „aby byli nápomocni manželce mé k dílu, kterej mám na gruntu kuklovském ve městě Bystřici.“ Mělo se jednat o 136,5 kop.⁴⁰⁾ Vdova a sirotci spadali do péče vrchnosti, která byla jejich poručníkem. Podle hejtmanské instrukce pro komorní panství má hejtman dohlížet, „aby matky v svém vdovství samy pobožně a poctivě živy jsouce, podlí toho i dítky své ke všemu dobrému vedly“.⁴¹⁾ Koldínova městská práva svěřují povinnost dohledu purkmistrům a konšelům, kteří mají sirotky a vdovy chránit a opatrovat je jako jejich vlastní otcové. Péče se měla vztahovat na vdovy, „kterěž by ctně, šlechetně a poctivě živy byly“.⁴²⁾

Děti a vdova měly nárok na **dědický podíl** z rodinného jmění. Výše podílů jednotlivých dědiců byla dána v prvé řadě velikostí majetku, který po sobě zemřelý otec zanechal a také počtem dětí v rodině. Majetek byl rozdělen na podíly až po vyřízení poslední vůle a odečtení odkazů. Podíly dědiců mohly být někdy zmenšeny také vyplacením dluhů ze závědku a dalšími náklady spojenými s vyřizováním pozůstalosti.⁴³⁾ Výjimečně se

mé aby Kateřina manželka má v ní do vůle své zůstávala a kdyby k prodeji přišla, aby byla prodána Václavovi synu za ...“; viz Vs Pce, kn.č. 322, f. 551v, kn.č. 321, f. 831r, f. 901a,b, kn.č. 322, f. 402v.

38) „...Evě [manželka] vymíňuji aby v chalupě do smrti zůstala“, viz Vs Pce, kn.č. 317, F. 610r,v; „...Dorota manželka aby tu do libosti pobyla“, kn.č. 320, f. 818v-819r.

39) „...obilím a mankou, aby žádný nehýbal, nýbrž to vše aby za Annou mou zůstalo...těž Anně manželce dva volky a krávu“, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 116v; „...Dorotě manželce černou klisnu, která po přídavku k gruntu zůstává...taky dvě krávy“, kn.č. 322, f. 273r.

40) Vs Pce, kn.č. 320, f. 667r,v.

41) AČ XXII, Řády selské a instrukce hospodářské, Instrukce hejtmanská na panstvích komorních 1603-1702, ed. J. Kalousek, Praha 1905, s. 387, čl. 37.

42) Práva městská, čl. A XXIX-A XXI.

43) „...osobám auředním, kteří když týž Jan sobě hrdlo podřezal a +, co by sami činiti měli, na zámek na radu chodili, na autratu dáno 1609 30 grošů“, viz Vs Pce, kn.č. 322, f. 156r.

ze sirotčích knih dovidáme o výdajích na pohřeb, který se také mohl hradit z pozůstalosti.⁴⁴⁾ Způsob uhrazení pohřbu ojediněle hospodář upravuje ustanovením ve své poslední vůli.⁴⁵⁾ Díly mohly být zvýšeny naopak rozprodejem nadbytečného vybavení usedlosti. Běžnou praxí rovných dílu umírající hospodář upravuje ve své poslední vůli. Vdova mohla dostat jinou částku z několika důvodů. Jedním z nich byly vzájemné vztahy manželů, které se v sirotčích zápisech někdy odrážejí. Koldínova městská práva podrobně ustanovují důvody, proč může být manželka zbavena podílu po manželovi. Mohlo se tak stát, kdyby „od manžela bez příčiny odešla a nechtěla se vrátit“, „nechtěla ho opatrovat nemocného“, „o něm řeči nepravé... mluvila“, „kdyby živa nepoctiva byla, neřádných lidí se držela“, „s jinými proti vůli muže kvasila, hodovala a noclehovala“. Nejen o svůj podíl, ale i o život měla přijít „žena smilná, cizoložná, o bezhrdlí manžela svého auklady činice, čarodějná a kouzelná“.⁴⁶⁾ Dalším důvodem, proč může manžel svou ženu vyloučit z dělení rovným dílem, je jeho smrt „do roka a dne“ po svatbě. Ve smlouvách jsou někdy majetkové poměry manželů v prvním roce řešeny rozdílně. Pokud jeden z partnerů v tomto období zemře, má druhý partner získat pouze určitou danou finanční částku, tzn. že muž dostane ženino věno a žena manželovo obvěnění. Po lhůtě přibližně jednoho roku dochází ke spojení majetků manželů a většinou je výslovně uvedeno přijetí za plnomocnou hospodyně nebo hospodáře. Utvoření majetkového společenství bylo podmíněno narozením dítěte.⁴⁷⁾ Takové uspořádání majetkových vztahů se odrazilo v kšaftu Václava Chládky, který chtěl své ženě Mandaleně vydat pouze 6 kop. Ona ale se zněním kšaftu nesouhlasila. Nakonec mezi ní a dědici došlo k dohodě.⁴⁸⁾ Podobně dostává

44) Náklady na pohřeb podruhů a podruhyň se pohybovaly od 20 gr. do 48 gr., viz kn.č. 317, f. 616v, kn.č. 319, f. 52r; pro srovnání výdaje na pohřeb dcery zámožného Mikuláše Krupaře dosáhly částky přibližně 7,5 kop – „...kramáři za barchan na hazuku 1 kopa 24 gr., za plátno na rubáš 40 gr., za půl druhý libry vosku 30 gr., knězi odkázány 1 kopa 30 gr., rektorovi od zpívání 36 gr., pacholatům 15 gr. 3 den., od šití hazuky 12 gr., od šití rubáše 6 gr., zvoníkům od zvonění 36 gr., za prkna na truhlici 10 gr. 2 den., od děláni truhlice 12 gr. 6 den., hrobařům 15 gr. 3 den., literátům do konventu 1 kopa, Summa 7 kop 28 gr.“, viz kn.č. 322, 476r-481r.

45) „...vepř, aby se prodal na funus“, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 343r.

46) Práva městská, čl. C XLIV-C XLVII.

47) „...kdyby jim Pán Bůh dal ve zdraví dočkati po dni a roce a mezi nimi plod a dítky rozmnožiti ráčil, tehdy po smrti jeho, aby díl rovný s dítkami jeho měla...“, viz SOKA Pardubice, AM Dašice, kn.č. 133, f. 50v-51r.

48) „Ten kšaft čten a macecha Mandalena jemu místa nedává tou příčinou, že jest jí na smlouvě svatební 12 kop do dne a roku [obvě]noval a potom

od svého muže Jiříka Horníka Markyta 50 kop jako obvěnění, krávu, „*služie šatů*“ a navíc 10 kop. K jejich sňatku došlo více jak tři roky před smrtí manžela. Ze svatební smlouvy se dovídáme, že Markyta u Horníka sloužila a do manželství přinesla věno 10 kop, které si u něho vydělala.

Otec může některým dětem nebo skupině dětí odkázat jinou částku. Několikrát byly zabezpečeny majetkem jiné hodnoty oproti dětem z dalších manželství dětí z prvního manželství. Dítě z prvního manželství mohlo být vypořádáno menší částkou a oblečením a z dalšího dělení je výslovně vyloučeno.⁴⁹⁾ Např. dcera Jana Sudly Kateřina z jeho prvního manželství měla dostat jeho „*spravedlnost po nebožce Lidmile manželce své, dceři Jana Loučky ve vsi Kostěnicích na gruntu Jana Loučky (příp. neví se co)*“ a kromě toho ložní prádlo a krávu „*kdyžby k místu přišla*“, tzn. až se vdá. Zároveň otec žádá svou manželku, „*aby tomu děvčeti křivdy nečinila*“. Ostatní dvě dcery a jejich matka se měly o jeho majetek rozdělit rovným dílem.⁵⁰⁾

Zpravidla se nejedná se o zvýhodnění dětí z určitého manželství. Stejně důvody, které otce vedly k nadlepšení nebo naopak k snížení podílů některým dětem, se objevují i při dělení sourozenců vzešlých z jednoho manželství. Běžně je některému z dětí odkázána menší částka, protože nějaké peníze od otce již obdržel.⁵¹⁾ Finanční obnos mohl být potomkovi poskytnut dříve, např. jako „*pomoc*“ k zakoupení. Rovným dílem jsou po odečtení odkazu poděleny ostatní děti.⁵²⁾ Dalším běžně se vyskytujícím důvodem mohou být vzájemně špatné vztahy.⁵³⁾ Otec ve svém kšaftu

dříve umřel a toliko nyní by ji vybiti chtěl a šaty její, že rozprodal....po přečtení téhož kšaftu se dobrovolně smluvili a před právem dašickým k tomu se přiznali, že jí přidávají 6 kop, aby 12 kop podle svatebních smluv vydáno bylo“, viz Vs Pce, kn.č. 319, f. 52.

49) „*Bartolomějovi synu poručil 15 kop, aby mu byl vydán kožich lindišem podšitéj a poctivice kožený Manželce s dcerou Annou a Dorotou zahradu se svršky, a kdyby Lidmila umřela, tak aby její díl spadl na Annu a Dorotu a synovi Bartoňovi nic nepřipadlo*“, viz Vs Pce, kn.č. 319, f. 21v,22r.

50) Vs Pce, kn.č. 316, f. 113r-114v, 189v.

51) „*...Václavovi synu ještě 5 kop...už sem mu dražno kopami k živnosti pomohl*“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 409r-410r; „*Janovi 20 kop a tím ho odporoučím neb sem mu k živnosti pomohl*“, viz kn.č. 322, f. 552v.

52) Tak se stalo v početné rodině Havla Havlína, který dal dětem z prvního manželství částky od 2 do 8 kop se slovy, „*...tomu též neb jsem mu dost pomohl*“. Čtyři děti z dalších dvou manželství se poté dělily rovným dílem, viz Vs Pce, kn.č. 319, f. 51v.

53) Samuel, syn Jana Stejskala, dostal 3 kopy a další 3 kopy jako otcův dluh se slovy, „*...to aby jemu dáno bylo a tím, aby oddělen byl tou příčinou, že*

upozorňuje na špatné nebo naopak dobré chování svého potomka. Na povrch jasně vystupuje, jakou roli hrály při odkazování majetku vzájemné sympatie či antipatie. Rozdílné podíly proto např. dostávají děti Matěje Kabasa, který svou druhou ženu a jejich dceru vybývá menším obnosem. Majetek si poté mají rozdělit rovným dílem děti z jeho prvního manželství. Své jednání vysvětluje jejich vzájemnými neshodami a také špatnou péčí manželky v době nemoci.⁵⁴⁾

V praxi se tak uplatňují některá ustanovení městského práva. Rodiče mohou podle svého uvážení dětem odkázat různé částky. Pokud mu nechtějí dát nic, mají také oznámit důvody, které je k tomu vedly. Koldín vyjmenovává 14 základních důvodů, proč mohou být dědici zbaveni svého podílu. Dítě mělo rodičům projevovat úctu, postarat se o ně ve stáří a nemoci, chovat se slušně a ctnostně.⁵⁵⁾ Mezi rodiči a dětmi panovaly leckdy velmi vyhrocené vztahy, což dokládá kšaft Mandaleny Trubkové. Ta odkazuje svůj skromný majetek třem dětem. Jednalo se o oblečení, ložní prádlo a krávu. Synovi dává pouhou polovinu kopy, protože se za něj zaručila a sumu poté musela uhradit.⁵⁶⁾ Stížnost na nehodného syna se objevuje také v kšaftu podruha Matouše Borovce. Ten svému synovi odkazuje ze svého podílu 2 kopy „*při posledních penězích*“. Ve svém kšaftu poukazuje na synovo nedostatečné projevování úcty a nedostatečnou péči ve stáří. Stručně shrnuje, že syn „*v ničemž jakživ poslušenství nevykonával*“. Navíc si otec posteskl na synovu nevděčnost, přestože mu svůj grunt prodal za nižší cenu.⁵⁷⁾ Nespokojený dědic mohl dosáhnout dohody s ostatními dědici. Tak se stalo mezi dědici Jana Hlauška. Jeho zeť se nechtěl spokojit

mě nechtěl v ničemž poslouchati“, viz Vs Pce, kn.č. 317, f. 592v; podobně dostala od svého otce Matěje Pekaře, jinak Holoubka, jeho dcera Anna 2 kop a 2 krávy z důvodu, „*že jest své vůle užívala*“, viz kn.č.321, f. 774v-775r.

54) „*Annu manželku a Kateřinu dceru odevzdávám a odkšaftuji, že jest mne neposlouchala, mne v nemoci nechránila a za nic neměla a také, že po otcí podle smluv svatebních jmíti bude díl*“, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 36r.

55) Práva městská, čl. E XLVIII-E LI.

56) „*...Janovi synu půl kopy a tím ho odkšaftuji pro tu příčinu že jest mne v rukojemství zaved...uvěřivše synku u Jana Komínka za půl kopy a já jakožto chudá matka slibivše, musela sem to vypravit a jiného protivenství, že jest mi hojně činil*“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 568r.

57) „*...tím ho odbejvám a to proto, že se ke mně nesynovsky choval a mně do smrti opatrovatí připověděl, tomu dost neučinil a mne vyhnal, a sumou v ničemž jakživ poslušenství nevykonával a živnost svou sem jemu dosti lacino prodal, moha ji dosti drahno prodati*“, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 774r.

s pouhými 2 kopy a vysvětlením „...*tím ho odbývám neb sem mu prve dosti pomohl*“.⁵⁸⁾ Stejně tak se mezi sebou museli dohodnout dědici Martina Turka. Ten odkázal dceři peníze na jiném gruntu. Nedovídáme se, zda šlo o skoupené peníze nebo o jeho dědický podíl. Její bratr se jí nakonec uvolil vyplatit z případného prodeje otcovského gruntu 20 kop.⁵⁹⁾

Ve třech závětech se objevil odkaz dítěti „*na syrobu*“, tzn. pohrobkovi. Jiřík Horník odkazuje shodnou částku 2 kop očekávanému synu nebo dceři. Syn má navíc dostat klisnu.⁶⁰⁾ Ve zbylých dvou případech měly tyto děti dědit s ostatními sourozenci a matkou rovným dílem. Syn Martina Došely Jakub měl podle závěti dostat podíl a hříbě. Předčasně zemřel a jeho matka a otčím „*jeho opatrujice a na pohřeb náklad vedouce*“ měli z jeho podílu získat jako náhradu 4 kopy. O zbytek podílu se rozdělily jeho sestry a matka.⁶¹⁾

Vedle peněz z otcovského gruntu mohli sirotci čekat i odkazy peněz nebo movitých předmětů z jiných usedlostí od příbuzných či přátel.⁶²⁾ Dědické podíly sirotek z různých rodin se velmi lišily. Děti podruhá mohly po svém rodiči očekávat pouze několik kusů šatstva a něco málo peněz.⁶³⁾ Naopak asi nejlépe zabezpečeným sirotkem se stala dcera Fridricha Skutečského Kateřina. Otec ji svěřil do péče příbuznému, snad strýci, Janovi Skutečskému. Jako jediná Fridrichova dcera a také jediná dědička očekávala majetek po otci. Navíc jí odkázala značnou sumu její příbuzná Žofie. Z Kateřiny se tak stala zřejmě nejvýhodnější partie v městečku. Roku 1602 se provdala za obročního písaře Jakuba Klatovského.

58) „*Anna Hubková dala Vavřincovi Bílkovi švagra z dílu svého 6 kop, poslední peníze k těm jeho 2 kopám, aby dány byly.*“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 49r-50r.

59) „...*Jan má vydati Evě sestře nebo Danielovi muži jejímu, kdyby živnost k prodeji přišla, po smrti matky nebo ji Jan v užívání byl 20 kop*“, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 388r.

60) „...*a pakli těžkej život má, jak oznámila, druhý již měsíc, kdyby jí Pán Bůh pomoh a syna měla, byl-li by živ, aby 1 klisna a 2 kopy, a bude-li dcera, tehdy 2 kopy vydány byly. Pakli není nic tehdy Janovi [tj. synovi] všecko...*“, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 95v.

61) „...*s dětmi...i také s tím, které v životě dá-li Pán Bůh jí i s ním ve zdraví dočekati na rovnej díl, aby v té živnosti měli*“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 665v; „...*tomu robátku, které manželka má v životě nosí, hříbě od klisny holý anebo od jiné...*“, viz kn.č. 322, f. 207r.

62) V. Procházka: Česká poddanská nemovitost, s. 508nn.

63) Tři děti Jiříka Kočího měly dohromady dostat 6 kop 12 gr. a nějaké svršky. 3 děti Markéty Stojespalky měly získat necelé 4 kopy a peřiny a jiné

Kromě dědického podílu měli sirotci nárok na některé movité předměty, které tak měly ulehčit jejich vstup do dalšího života. Pokud je tak nezabezpečil otec, docházelo k tomu zpravidla při prodeji gruntu, případně při sňatku matky. Plněním byl povinen ten, kdo koupil usedlost tzn. většinou otčím sirotků nebo jejich sourozenec. Ve svatebních smlouvách vdov se setkáváme s výčty předmětů, které mají její děti dostat, „až k letům přijdou“, „kdyby dorostli“, „k vdání...“, „k místu...“, tzn. při uzavření manželství. Pokud nezletilí sirotci neměli ani matku, byly movité svršky většinou uchovávány až do jejich dospělosti na radnici.

Dcery, ojediněle i synové, dostávaly zpravidla předměty potřebné pro domácnost jako ložní prádlo a peřiny, méně ubrusy, ručníky, plátno. Často se objevuje nádobí, zejména cínové. Výminky oblečení se vyskytují častěji dcerám než chlapcům. Pokud matka vymínuje při sňatku oblečení synovi, jedná se o šaty po jeho zemřelém otci. U synů, kteří pokračovali v otcovském řemesle, se navíc setkáváme s odkazy nástrojů potřebných pro výkon jejich povolání.⁶⁴ Dále sirotci zpravidla dostávali jako nejdůležitější součást zemědělského hospodářství dobytek.⁶⁵ Dcery byly nejčastěji obdarovány kravami a jalovicemi, méně často koňmi. Synové zpravidla obdrželi klisny potřebné pro chov vlastních koní, dále hřebce a hříbata. Ojediněle se dovídáme jejich peněžní ekvivalent. Ten je nejspíše stanoven proto, že mohlo docházet k sporům o kvalitu jednotlivých kusů.⁶⁶ Méně se setkáme s odkazy volů a krav a výjimečně vozů. Odkaz dobytka a jeho množství byl dán hospodářskými možnostmi usedlosti. Jestliže byly sirotkům movité předměty zajištěny při prodeji gruntu, byl dobytek vymínován v takovém množství, aby nepřesáhl nadbytečné vybavení usedlosti, tzn. to, které by musel nový majitel koupit mimo cenu usedlosti nebo které by bylo rozprodáno.⁶⁷ S termínem **výbava** jsem se v pramenech nesešla. P. Vaněk se podrobněji

věci, viz Vs Pce, kn.č. 317, f. 616v; 2 děti Doroty Švabky asi nečekaly žádné peníze, po matce jim zůstaly pouze 2 nedobré peřiny a 9 loktů „zjemněného plátna“, z kterého jim byly ušity košile, viz kn.č. 319, f. 52r.

64) „...nádobí, které k řemeslu jeho bylo, Mikulášovi“, viz Vs Pce, kn.č. 317, f. 592v; „Janovi nádobí, což k řemeslu tkadlcovskému náleží“, kn.č. 319, f. 52r; „...kromě sekrytu, ten Václavovi i nádobí co se dotýče k řemeslu našemu i šaty mé...a všecko v čem sem chodil“, kn.č. 320, f. 667r,v.

65) Srovnej V. Procházka: Výbava a výměnek na české vesnici v 16. a 17. století, Český Lid 49, 1962, s. 58.

66) V. Procházka: Výbava a výměnek, s. 58; „k oženění hřebici dvouletou, která by stála za 25 kop“, viz Vs Pce, kn.č. 317, f. 902r,v.

67) Vs Pce, kn.č. 317, f. 595r; kn.č. 321, f. 902r,v.

zabýval peněžní hodnotou výbav pro venkovské prostředí boskovického panství. Na konci 16. a v 1. polovině 17. století byl průměrně grunt zatížen výbavou v ceně 42,5 – 45,5 zlatých.⁶⁸⁾ Výbava sirotka zatížila usedlost zpravidla 8 – 13% ceny usedlosti.⁶⁹⁾

Dále měla být sirotkům zpravidla vydána **výprava**, jedná se o povinnost vystrojit svatbu. Její uspořádání se vázalo také na statek.⁷⁰⁾ Podoba výpravy se blíže nespecifikuje, Víme, že má být „*slušná*“, „*podle možnosti*“, „*jak se uzná*“.

V zápisech jsem se nesetkala s tím, že by výbava a výprava byly hrazeny z peněz sirotků, tzn. z jejich podílu. S odlišným plněním výpravy se setkáváme ve svatební smlouvě vdovy Anny, která se pravděpodobně přivdala k svému muži na usedlost. Ze svého majetku si vymíňuje 30 kop a z této částky měla být zaplácena výprava dceři.⁷¹⁾ Zajímavá je situace vdovy, která se přivdala na grunt k manželovi. Vdova Barbora své dcerce Dorotě vymínila při svatební smlouvě prostěradlo, 30 loktů lněného plátna a „*ferštátový*“ kožich a sukni.⁷²⁾ Pokud Barbora tyto věci sama zničí, nemusí její manžel dcerce nic vydat. Jednalo se nejspíš o předměty, které žena přinesla na usedlost. Výprava a výbava (1 kráva) byla dceři zajištěna na usedlosti jejího otce, kde po jeho smrti hospodařil její nevlastní bratr.⁷³⁾

Jak byly poděleny děti v jedné rodině, mohu ukázat na příkladu šesti dětí Jana Vinopala. Ten odkazuje dcerám po krávě, jalovici, „*služie šatů pernatých*“, což jim má být vydáno ihned po přečtení kšaftu. Obě dcery se brzy po smrti otce vdaly. Starší dcera Kateřina má navíc dostat 10 kop, „*neboť mi v živnosti dopomáhala*“. Nejmladší Anně se má z prodeje „*šatů pernatých*“ koupit kráva a jalovice. Syn Jan má dostat klisnu a volka a nejmladší Jakub 15 kop a volka, který má být prodán a utržené peníze

68) P. Vaněk: Postavení poddaných, s. 139.

69) Tamtéž, s. 163.

70) „...kdo v živnosti zůstane, aby dítkám svým když k letům přijdou vejpravu učinit povinen byl“; „otčím má toho sirotka opatrovatí a chovatí a na ni šaty jednatí a kdyby přišla k vdání vejpravu učinit a služie šatů dát“; „...při prodeji gruntu uvolil se sestře Martě kdyžby k vdání přišla vejpravu slušnou učinit“; viz Vs Pce, kn.č. 322, f. 273r, kn.č. 319, f. 21v, 22r, kn.č. 317, f. 600v; V. Procházka: Česká poddanská nemovitost, s. 409nn.

71) „...vymíňuje z své spravedlnosti 30 kop míšeňských (Kateřině [dcera] z toho výpravu dáti má), aby ona takovou summou vládla a komužbykoliv obrátiti chtěla, moc míti mohla“, viz SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 8r.

72) SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 73v,74r.

73) Vs Pce, kn.č. 321, f. 902r,v.

uschovány na „*rathause*“. Nejstarší Václav, syn z prvního manželství, dostává pouze 20 kop bez nároku na podíl, „*protože se se mnou nechtěl spravovati*“. Peníze mu mají být vydány až poté, co se zakoupí na gruntu.⁷⁴⁾ Z kšaftu Jana Vinopala je patrná snaha všechny děti spravedlivě podělit a přilepšit těm, které měly nějaké větší zásluhy.

Otec někdy připomíná, že se mají peníze, které má sirotek obdržet, vhodně investovat. V Koldínově kodifikaci městského práva se objevuje ustanovení, že „*peníze sirotkům náležející k užítku mají obráceny býti, aby darmo neležely*“.⁷⁵⁾ Takovou investicí může být např. nákup gruntovních peněz.⁷⁶⁾ Další běžnou možností, jak dítěti přilepšit a zvětšit jeho podíl, byl pronájem krav za roční nájem.⁷⁷⁾

Pokud po sobě otec zanechal úplné sirotky, tzn. bez matky, stanoví někdy v kšaftu jinou osobu, která se má o sirotky postarat. Fridrich Skutečský svěčuje péči o svou jedinou dcerku Kateřinu „*Pánu Bohu všemohoucímu a potom panu Janu Skutečskému*“. Kdyby zemřela, má dědictví připadnout Janovi a jeho dětem.⁷⁸⁾ Otec ustanovuje někdy také nejstaršího syna, případně jinou osobu. Krejčí Jan Hruška svěčuje ve své poslední vůli na dva roky do užívání usedlost svému nejstaršímu synovi Jiříkovi. Ostatní děti mají zůstat u Jiříka a otec nezapomene připomenout, „*aby jim nekřivdil a k dobrému vedl a napomínal*“.⁷⁹⁾ Podobně svěčuje řezník Jan Bílek svému synovi péči o mladšího syna.⁸⁰⁾

74) Vs Pce, kn.č. 319, f. 211v,212r.

75) Práva městská království českého, D XXV.

76) „*...tříletou hřebici prodat a skoupit za to nějaký peníze, aby mu přibejvalo*“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 408v, 409r.

77) „*...zůstávají dvě krávy dojný, který se mají najímat*“; „*...svršky přes přídavek na sirotky prodat a jalovici dát do pastvy*“; „*...kdyby se manželka vdala, aby u ní zůstala kráva a tele a z ní, aby platila nájem synům a kdyby k zrostu přišli aby jim je vydala*“; „*...dceři jalovici k druhému létu, aby při živnosti do vejrostu jejího zůstala za nájem*“; „*...zanecháno dětem po krávě, nájem po 30 groších*“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 410v, 666r,v, kn.č. 322, f. 205v, 207r, kn.č. 317, f. 616r,v.

78) Vs Pce, kn.č. 320, f. 361v.

79) Vs Pce, kn.č. 320, f. 193r; dovídáme se také, jaké byly jejich další osudy – Jiřík a sestra Anna zemřeli brzy po otci. Usedlost koupil cizí kupec a ostatní tři synové Jana Hrušky postupně odešli do učení. Nejmladší Václav se učil na krejčího u Daniela Krejčího z Dašic. Jemu jedinému byl vyplacen celý jeho podíl. Staršímu Matějovi bylo zapláceno vydání „*listu zachovacího*“ a více se o něm z přípisků obsažených v sirotčích zápisech nedovídáme.

80) Vs Pce, kn.č. 317, 595r.

Jaké mohly být další **osudy členů sirotčí rodiny**, nám přiblíží právě rodina řezníka Jana Bílka. Ten po sobě zanechal manželku a sedm dětí. Usedlost kupuje roku 1576 jeden z jeho synů Jan. Dva synové byli v té době již ženatí. O jednom synovi se dovídáme, že byl roku 1609 nezvěstný.⁸¹⁾ Jan, dědic usedlosti, vstoupil do sňatku asi v souvislosti s převzetím gruntu. Svatební smlouvu uzavřel den po své matce Kedrutě, která se provdala za svobodného mládence a přinesla mu věno 10 kop „do roku a dne“.⁸²⁾ Jan se měl postarat o mladšího bratra Pavla a měl ho dát vyučit řeznickému řemeslu. Mladším sestrám Káče a Anně měl vydat kromě dílu po krávě.⁸³⁾ Matka žádnému ze svých malých dětí ve své svatební smlouvě nic nevymíňuje. Bratr Pavel se opravdu řezníkem vyučil a roku 1583 se oženil s vdovou po řezníkovi Matěji Pivníčkovi Dorotou.⁸⁴⁾

Zajištěnou výchovu měli sirotci, kterých se někteří dašičtí sousedé ujali. Ojedinele se v kšaftech hospodářů objevil odkaz takovým dětem. Pastorkyně Jana Kučery Dorota od něj v kšafu dostala jalovici a 6 kop, jejichž vydání je odůvodněno jejím dobrým chováním.⁸⁵⁾ **Pastorkové a pastorkyně** nebyli přijímáni za vlastní, poskytnutí nějaké částky bylo spíše dobrovolné a mohlo být odůvodněno dobrým chováním takového sirotka.⁸⁶⁾ Annu pastorkyni u Martina Doubravy zastupuje při uzavírání svatební smlouvy purkmistr a konšelé. Dostává věno 10 kop, které má být placeno z jejího dílu. Po více než čtyřech letech vstupuje Anna do dalšího manželství a přináší jako věno 20 kop a ze svého majetku si vymíňuje 30 kop, z čehož má být případně uhrazena výprava její dceři.⁸⁷⁾ Poněkud jiné postavení zaujímal **schovanci a schovanky**. Pavel Veverka slibuje při svatební smlouvě svému schovanci Janu Švábkovi, že se o něj postará jako o vlastního syna a dostane podíl ze statku.⁸⁸⁾ Jan nakonec od Pavla Veverky

81) „...vzali což náleželo Václavovi, o kterém po mnoho let slyšet nebylo, kdyby se našel navrátí to jak je pojištěno při právě dašickém“, viz tamtéž.

82) SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 15r,v.

83) Vs Pce, kn.č. 317, f. 595r.

84) SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 29r,v.

85) „...z živnosti Dorotě pastorkyni mé jalovici a 6 kop, protože mě poslouchala“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 189v.

86) Srovnej V. Procházka: Česká poddanská nemovitost, s. 416n.

87) SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 3v,4r, 8r.

88) „Pavel Veverka témuž Janovi schovanci svému připověd' učinil, že jak jeho tak Zuzanu manželku jeho živnosti vopatřiti připověděl, tak rovně jakoby jeho vlastní syn byl a že jeho vod statku svýho tím neodděluje“, viz SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 24v,25r.

dostal kšaftem klisnu a 15 kop. Z usedlosti už mu nemělo být víc vydáno, protože mu umírající hospodář dal nějaké peníze dříve a pomohl mu tak k zakoupení.⁸⁹⁾ Schovanka Mariána byla přijata za vlastní Jiříkem Kolářem. Ten ji jako její opatrovník zastupuje při uzavírání svatební smlouvy. Dává jí věno 5 kop grošů českých, které má v případě její smrti „do roka a dne“ vyplatit jejímu manželovi nebo mají být vydány z jeho usedlosti.⁹⁰⁾ Ve svém kšaftu jim odkazuje 10 kop. Ze zápisu sirotčí smlouvy není zcela jasné, zda manžel Mariany nebyl kupcem usedlosti po Jiříku Kolářovi, opatrovníku jeho ženy.⁹¹⁾ Postavení schovanců bylo obdobné jako vlastních dětí. Od svého adoptivního otce měli dostávat podíl z usedlosti a také je zastupoval při uzavírání sňatku.

Budoucnost měly nejlépe zajištěnou děti, které po otci získaly usedlost, resp. ji koupily. Na 24 usedlostech nastupuje po hospodáři do čela usedlosti jeho syn a na třech zeť. Při děděni usedlosti synem můžeme sledovat snahu některých otců zachovat usedlost pávě jim. Jak jsem již zmínila, otec svého dědice někdy určuje v kšaftu. Přednost v děděni usedlosti mají synové v případech, kdy je otec znovu ženatý a se svou další ženou nemají děti. To by odpovídalo názoru V. Procházky, že k vytvoření majetkového společenství manželů docházelo až zplozením dětí.⁹²⁾ O preferování asi téměř dospělých synů před manželkami jasně vypovídá situace manželky Jana Patočky, který svou ženu ve svatební smlouvě sice přijal za plnomocnou hospodyni, ale kdyby na usedlosti chtěla skutečně po jeho smrti zůstat, má ji koupit.⁹³⁾ Synové nebo zeťové nastupují zpravidla na usedlostech, kde po sobě otec zanechal již téměř dospělé nebo dospělé děti. Ženě poté v kšaftu někdy zajišťuje možnost na usedlosti dožít nebo jí k jejímu podílu odkazuje další peníze a předměty. Ojediněle syn (resp. zeť) hospodářství přejímá až po smrti vdovy. Téměř všechny ženy, které

89) „Janovi Švábkoví schovanci svému klisnu jednu z hnědých...nad to ještě z té živnosti 15 kop...tím ho odkšaftuji, protože sem mu už pomohl nemálo k živnosti“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 520v,521r.

90) „...Mariána dcera po nebožtíku Václavovi Vaňkovi schovance Jiříka Koláře, kterouž za vlastní od rodičů danou měl a jí přijal“, viz SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 53v,54r.

91) „...Marianě manželce Jakuba Žižky 10 kop z té živnosti, však co se má při živnosti podle smlouvy opravit to aby vykonal“ viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 343r.

92) To by odpovídalo i rozdílnému označení druhých žen, s kterými nebožtíci děti nemají jako macechy. U dalších žen, jež svému muži děti porodily, se s tímto termínem nesetkáváme.

93) SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 85r,v.

po manželovi zůstávaly na usedlosti, se znovu vdaly. V naprosté většině případů se jednalo o ženy, které v hospodářství zůstaly s nezletilými dětmi. Usedlost kupoval nový manžel vdovy a jejím dětem měl vyplácet podíly, které jim po otci náležely. Ve svatební smlouvě a někdy při koupi gruntu se zavázal vydat dětem z usedlosti některé předměty, zvířata a výpravu. Do společenství matky a otčima nejsou její děti zahrnuty, ale ojedinele je k nim přiřáno dítě manžela. Stejně tak myslí na některé své děti při uzavírání svatební smlouvy i vdovy, které odešly na usedlost svého nového manžela. Otčím má tento závazek plnit z majetku své ženy, který do sňatku přinesla.⁹⁴⁾ Ze smluv není většinou jasné, zda a jaké z dětí s matkou zůstávaly a odcházely s ní na usedlost jejího nového manžela.

Podle hospodářské instrukce pro komorní panství měly zůstat s matkou malé děti. Na vdovy měl dohlížet hejtman, aby „v svém vdovství samy a pozitivě živy jsouce, podlí toho i dítky své ke všemu dobrému vedly“.⁹⁵⁾ Až sirotci dosáhli určitého věku, měli být posláni do **služby** k vrchnosti nebo k některým ze sousedů.⁹⁶⁾ Povinná sirotčí péče končila zpravidla ve 12 letech, odkdy byl sirotek považován za schopného žít se sám.⁹⁷⁾ Desetina dětí byla dána do služby již mezi pátým a devátým rokem. Ve věku od 10 do 14 let jich sloužila už více jak polovina.⁹⁸⁾ Nejčastěji pomáhaly děti na statku jako husopasky a pasáčky a později jako pohůnci a mladší děvečky.⁹⁹⁾ Sirotci měli za svou práci dostávat slušnou mzdu, „tak aby ne zahálení, ale dílu zvykali a svých spravedlností nemrhali, než potomně jsouc sami svoji hospodáři při cizím zvykší a naučivše se, své vlastní tím lépe spravovati

94) „...Anna sobě vymíňuje z svý spravedlnosti 30 kop míšeňských, Kateřině z toho výpravu dáti má“, viz SOkA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 8r; „...z toho na sirotky vymíňuje 5 kop, kdyby dřív umřela, aby povinen byl Dorotě dceři z předešlého manžela na právo vydání prostěradlo, plátina lněného 30 loket, kožich ferštátovéj, voděvací, ferštátku, pakli by k zvetšení přišlo, takto vydání má, kdyby toho sama nedochovala a sedrala ničím povinen nebude, umře-li to děvče, za matkou to zůstati má“, tamtéž, f. 73v, 74r.

95) AČ XXII, Řády selské a instrukce hospodářské, Instrukce hejtmanská, s. 386-393, čl. 36-47; shodně Práva městská království českého, čl. D XLI: „...rodičové děti své hned z mladosti k dobrému vedte, pakli byste toho zanedbali a dítky vaše tudy v rozpustilosti by se vydávali: právo je přísně vám k zarmoucení i k hanbě trestati bude“.

96) AČ XXII, Instrukce hejtmanská, s. 387nn., čl. 37-41.

97) E. Maur: Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté, AUC 1972, PhetH 3, s. 59.

98) J. Horský – M. Seligová: Rodina našich předků, Praha 1997, s. 86n.

99) J. Petráň: Dějiny hmotné kultury, II/1, Praha 1995, s. 165nn.

a živnost provozovati uměli“.¹⁰⁰⁾ Služba byla prostředkem k nashromáždění finančních prostředků. Jasně se jeví jako součást výchovy k samostatnosti. V nízkých věkových kategoriích byla spíše než pracovním poměrem formou zaopatření dětí.¹⁰¹⁾ O službě dašických sirotek se dovídáme pouze výjimečně. Ojedinele hospodář odkazuje svým pacholkům nebo děvečkám drobné částky nebo předměty. V soupisech dluhů občas figurují pacholci a děvečky, kterým hospodáři z Dašic dluží za službu. Dvě děvečky byly prokazatelně sirotky. Představu o tom, jaký plat mohly dostávat, nám přibližuje soupis dluhů Jana Sudly, který dlužil své děvečce za „16 neděl“ služby 1 kopu.¹⁰²⁾ Nevíme, zda děvečka navíc k platu nedostávala stravu a nebylo jí poskytováno ubytování. Služba mohla být pro osiřelou dívku jedna z cest, jak se provdat. Už několikrát zmíněná Markéta z Nemošic si vzala ovdovělého hospodáře Jiříka Horníka, u kterého sloužila. Jako věno mu přinesla 10 kop, které si u něho vydělala.¹⁰³⁾ Dávání děvčat do služby bylo spojeno s nebezpečím, že přijdou o svou poctivost.¹⁰⁴⁾ Nectnostné chování bylo důvodem k odebrání podílů sirotek. O svůj dědický podíl přišla dcera Pavla Zámečnicka Anna, protože „*se zkurvila*“.¹⁰⁵⁾ Snad ze stejného důvodu se tak stalo i dceři Jiříka Zámečnicka.¹⁰⁶⁾ Pokuta 20 kop grošů českých „*za nepoctivé chování*“ byla strhnutá z podílu dcery Vavřince Staňkova Alžběty.¹⁰⁷⁾ Díl byl také zabaven Mandaleně, dceři Jana Horkého, z toho důvodu, že se bez povolení vrchnosti provdala a vzala si muže z jiného panství.¹⁰⁸⁾

Osudy některých sirotek nám přibližují přípisky sirotčích smluv, které se nemusí nutně vztahovat k jejich dětskému věku. Nejčastěji se dovídáme,

100) AČ XXII, Řády selské a instrukce hospodářské, Instrukce krále Maxmiliána hejtmanovi panství Pardubského 1563, ed. J. Kalousek, Praha 1905, s. 199-213.

101) E. Maur: Populační vývoj, s. 43nn.

102) Vs Pce, kn.č. 316, 113r, 114v.

103) SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, 50v, 51r.

104) F. Matějek: Péče, s. 76; srovnej G. I. Tóth: Manželství, láska a děti v rolnické rodině 18. století, Das 1/1993, s. 17-19, kde autor zpracoval velké množství případů poddaných souzených uherskými nižšími soudy.

105) Vs Pce, kn.č. 322, f. 97r.

106) „*Lidmila puštěna bez spravedlnosti*“, viz Vs Pce, kn.č. 322, f. 29v.

107) Vs Pce, kn.č. 320, f. 364r.

108) „*Mandaleně díl její vzat...pro její nespravování se vrchnosti a že se bez vůle vrchnosti vdala a cizopanského sobě vzala za manžela*“, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 902r,v.

že dítě zemřelo „nezletilý“, „nevdaná“ nebo „neženatý“. Např. syn Pavla Zámečnicka Diviš zahynul na vojně v Uhrách. Peníze nebyly vyplaceny také synu Řeháka Němce Václavovi, který „své vůle užívá“, tedy asi zběhl.¹⁰⁹⁾ O zběhnutých sirotcích se jinak nedovídáme. Častěji se objevila informace o hrazení výloh spojených s léčením nemocných dětí. V těchto případech byly peníze dávány předčasně z jejich sirotčích podílů. Vyskytly se výdaje na léky, „opatření v nemoci“.¹¹⁰⁾ Např. sirotek Anna dostala ze svého dílu 1 kopu „od hojení na zkaženou hlavu“.¹¹¹⁾ Několik sirotků si léčilo své zlomené končetiny.¹¹²⁾ Z podílu mohly být placeny také náklady na pohřeb. Jeho podobu nám přibližuje zápis položek vydaných na poslední rozloučení s Kateřinou, sirotkem po bohatém Mikuláši Krupařovi. Většinou se rozloučení s mrtvými odbylo levnějším způsobem.¹¹³⁾

Hospodářská instrukce pro komorní panství věnuje pozornost také za-
jištění **vzdělání sirotků**. Ti schopnější měli být dáni na řemeslo nebo do školy.¹¹⁴⁾ V kšaftech se můžeme ojediněle setkat se zvláštními ustanoveními otců. Někteří žádají, aby byly jejich děti, obzvláště synové, dány do učení. Martin Klumba přidává svým synům k jejich dílům 10 kop „na školu“.¹¹⁵⁾ Řezník Jan Bílek má svého mladšího sourozence Pavla poslat do školy a případně ho vyučit řeznickému řemeslu.¹¹⁶⁾ Ojedinělým způsobem se snaží zabezpečit svého jediného syna Mikuláš Kašuba. Prosí hejtmana, aby byl jeho syn vzat na zámek, protože umí psát.¹¹⁷⁾

109) Vs Pce, kn.č. 320, f. 667v,668r.

110) „...pro opatření v nemoci 5 kop a už umřel“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 408v,409r; kn.č. 319, f. 132r, 212r; „Adamovi na léky v nemoci roku 1627 co na pohřeb vynaloženo“, kn.č. 317, f. 614v,615r.

111) Vs Pce, kn.č. 320, f. 667v,668r.

112) „...dáno na hojení ruky, kterou měl zlámanou“, viz Vs Pce, kn.č. 319, f. 194v; „Dorotě na hojení nohy, kterou sobě zlámala“, kn.č. 317, f. 609v.

113) Viz pozn.č. 44.

114) „A majíce hejtmán náš ty všecky sirotky před sebou, tu opět s pilností též šetřiti má, jestli by se kteří sirotci vostřejšího vtípu mezi nimi našli, aby ti mimo jiné jedrování a na díle k liternímu umění aneb na řemeslo pro rozličné potřeby naše oddáni byli.“, viz AČ XXII, Instrukce hejtmanská, s. 388, čl. 38.

115) „...toliko vejš Janovi a Václavovi 10 kop na školu“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 666r,v.

116) „...Pavla týž Jan bratr má při sobě chovati a opatrovati, do školy dáti a bude-li chtíti se řemeslu řeznickému učiti, aby ho učil a k cechu připo-
věděl“, viz Vs Pce, kn.č. 317, f. 595r.

117) „...co se synáčka dotýče, protože z dáni věčného Pána Boha poněkud psáti umí za to Jeho Milost hejtmána žádám, že ho ráci v svou ochranu vzíti buď do soudní světnice“, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 606v, 607r.

Sirotkům byly vydávány peníze z jejich podílů před dosažením dospělosti jen výjimečně. Instrukce jasně hovoří o tom, že „*spravedlnosti jich pod nižádným vymyšleným způsobem na marné věci vydávány bejti nemají*“.¹¹⁸⁾ Jedním z důvodů bylo právě hrazení nákladů spojených s jejich vzděláním. Dětem byly vydávány peníze „*k vandru na šaty*“, „*na učení*“, „*na vyplacení listu zachovacího*“. Do učení nebo na školu bylo dáno jen malé množství sirotků. Ze 407 sirotků se učilo nejméně 24 dětí. Jedná se spíše o minimální počet, protože v sirotčích knihách mohli být zachyceni také již dospělí sirotci. Po dvou chlapcích se učilo na pekaře, řezníka a krejčího a po jednom na ševce, kožišníka a koláře. Tři dívky se školily na švadleny. Kde a u koho se sirotci učili, se dovídáme pouze výjimečně. Většina se jich učila u dašických sousedů, např. koláře Jana Kalivody, pekaře Lukáše Vrabce, krejčího Jiříka Vencáka. Někteří odcházeli do blízkých větších měst. Jan, syn Martina Němce, se učil na krejčího u Zikmunda z Pardubic.¹¹⁹⁾ Matějovi Staňkovi bylo vydáno 5 kop do řeznického cechu v Chrudimi.¹²⁰⁾

Někteří sirotci pravděpodobně studovali na škole. Roku 1583 bylo vydáno 38 grošů synu Václava Duška Burianovi na koupení knih.¹²¹⁾ Po kopě dostával „*na učení školní*“ také syn Jana Krupičky Matěj.¹²²⁾ Peníze „*na školu*“ dostávalo ještě několik dalších sirotků, ale těžko říct, zda se neučili řemeslu. Jasně je, že sirotci, kteří se vyučili nebo jim bylo poskytnuto školní vzdělání, měli svou budoucnost lépe zajištěnou.¹²³⁾

Stejně zajímavé jsou také **osudy vdov** po smrti manžela. Nejvíce sirotčí knihy vypovídají o dalších sňatcích žen a to zejména těch, které po manželovi držely usedlost a k nimž se nový manžel přizemil. Celkem se znovu vdalo asi 58% vdov. Několik vdov zůstalo na usedlosti s možností zde dožít. Ojedinělým případem je pozůstalá manželka po Jakobovi Čermákově Kateřina s jejich dvěma syny. Domek po manželovi byl prodán za 90 kop. O jejím dalším sňatku sirotčí knihy ani svatební smlouvy nevypovídají. Předpokládám tedy, že se nevdala. Dovídáme se ale, že Kateřina ze svého

118) AČ XXII, Instrukce hejtmanská, s. 390, čl. 44.

119) Vs Pce, kn.č. 320, f. 666r,v.

120) Vs Pce, kn.č. 320, f. 364r.

121) Vs Pce, kn.č. 320, f. 190r.

122) Vs Pce, kn.č. 316, f. 192v.

123) F. Matějek: Péče, s. 75, 90.

dílu koupila „*chalupu na obci vystavenou*“.¹²⁴⁾ S jistotou nelze říct, zda se žena po smrti svého muže znovu provdala či ne, protože svatební smlouvy nebyly zaznamenány u všech osob. Jejich písemné zaznamenání bylo důležité zejména pro obyvatele s určitou výší majetku a může tak dojít k určitému zkreslení.¹²⁵⁾ Postavení vdovy po smrti manžela záviselo zejména na tom, jaký majetek mohla po manželovi očekávat, zda držela usedlost, kolik a jak velké děti měla, a zajisté také, jak byla stará.

V sirotčích knihách se objevují tři kšaftující podruhyně. Svým dětem zanechaly pouze několik peřin a další drobnosti jako např. „*jarmaru nedobrou, truhlu, plášť nedobrý*.“ Např. třem sirotkům Markéty Stojespalky se dalo přilepšit prodejem „*nádobí tesařského*“. Mohli pak všichni po matce očekávat necelé 4 kopy.¹²⁶⁾ Naděje těchto vdov na uzavření nového sňatku byla asi z důvodu nemajetnosti omezená. V městské knize byla zaznamenána pouze jedna svatební smlouva ženy, která byla řazena mezi podruhyně. Jednalo se o vdovu, jejíž ženich ji přijímá za plnomocnou hospodyni, „*jestli živnost aneb zakoupení sobě učiní*“ a kromě toho ji dává svou spravedlnost 120 kop, „*kteřž má pod hejtmanem*“.¹²⁷⁾ V této smlouvě se tedy jednalo o ženicha potencionálně poměrně bohatého. Protože k uzavření sňatku bylo potřeba vrchnostenského souhlasu, mohly mít podruhyně ze strany vrchnosti ztížen vstup do nového manželství.

Dále se v zápisech objevují matky s dětmi, které nejsou mezi podruhyně řazeny. Mandalena Trubková, která v urbáři z roku 1563 figuruje mezi usedlými obyvateli „*v domě nově vystaveném*“, odkazuje někdy kolem roku 1590 svým nejspíš dospělým dcerám kromě oblečení, peřin a ložního prádla každé také po jedné krávě v nájmu. O prodeji usedlosti po ní se nedovídáme. Snad mohla žít na výměnku u svého syna, na něhož si ve svém kšaftu tak stěžuje.¹²⁸⁾ Zajímavý je zápis o zemřelém Jakubu Jakubcovi, jehož statek měl roku 1590 koupit jeho syn Jan za 230 kop. Jan se roku 1586 oženil se sirotkem Annou z Ostřešan. Sám tu vystupuje jako syn nebožtíka Jakuba. Svou ženu „*na ten čas do příbytku matky svý na podíl svůj všecken za mocnou hospodyni přijímá*“.¹²⁹⁾ Vdovu po Jakubcovi Ludmilu

124) Kateřina nedlouho po tom umírá, „zahrada“ byla prodána za 33 kop, z toho bylo vydáno 1,5 kopy na pohřeb a koupěna hotově kráva, která se najímala, viz Vs Pce, kn.č. 322, f. 205v.

125) P. Nácovská: Svatební smlouvy, s. 69.

126) Vs Pce, kn.č. 317, f. 616v; kn.č. 319, f. 52r; kn.č. 320, f. 457r.

127) SOkA Pce, Vs Pce, kn.č. 133, f. 40v, 41r.

128) Viz pozn.č. 56.

129) SOkA Pce, AM Dašice, f. 32v-33r.

v urbáři z roku 1588 mezi osedlými nenacházíme ani nevíme nic o jejím dalším sňatku. Někdy v roce 1601 byl do sirotčí knihy zapsán seznam jejich svršků – několik kusů oblečení, ložního prádla, peřin, plátna, nábytku, dřevěného nádobí a jedna kráva.¹³⁰⁾

Jaké bylo postavení vdov v těchto případech, se dá těžko říci. Po manželovi jim zůstal díl, s kterým mohly podle libosti naložit. Zda zůstaly na gruntu syna jako výměnkářky, se ze sirotčích knih nedovídáme. Často bylo ovdovění spojeno s odchodem do podruží, který měl být podmíněn finančním zajištěním vdovy.¹³¹⁾ Velká část podružské populace byla tvořena neúplnými rodinami, tzn. že v ní chyběl jeden rodič, a ovdovělými a osamělými osobami. Tato vrstva byla ve skupině dospělých osob silně feminizována. E. Maur uvádí poměr 2:3 ve prospěch ženské složky.¹³²⁾ Počet ovdovělých podruhyň se často vyrovnal počtu manželek podruhů. Často byly nuceny žít se příležitostnou prací nebo žít z milodarů.¹³³⁾ Jiné se snad vracely do otcovského domu nebo hledaly útočiště u svých příbuzných. Některé ženy mohly u někoho dožít. Anna Hraníčková z Holic odkazuje roku 1593 5 kop tomu, kdo ji „dochová“. Nevíme, jestli někdy byla Anna vdaná. Jisté je, že v době smrti neměla manžela ani děti a její jedinou blízkou příbuznou byla nejspíš pouze její sestra.¹³⁴⁾

Ze sirotčích smluv vyplývá, že dvě **ženy** ve svých kšaftech upravují poměry v době, kdy stály **v čele usedlosti**. Roku 1599 vdova po Jiříku Hubkovi Anna ve své poslední vůli ustanovuje, že má být usedlost prodána jejímu zeti Janu Peskovi.¹³⁵⁾ Ten se do rodiny přizemnil v dubnu roku 1598. Ve svatební smlouvě přijímá svou manželku Kateřinu za plnomocnou hospodyně, „*kdyby jim Bůh dal živnůstku k zakoupení*“.¹³⁶⁾ Je pravděpodobné, že novomanželé žili společně s matkou Annou a jejími dětmi na usedlosti po Jiříku Hubkovi. Bohužel se nedovídáme, jak dlouho po smrti svého muže Anna zemřela a jak dlouho tato provizorní situace trvala. Anna Hubková se mohla v hospodářství spolehnout asi zejména na pomoc zetě.

130) Vs Pce, kn.č. 321, f. 388v.

131) J. Horský – M. Seligová: Rodina, s. 93.

132) E. Maur: Populační vývoj, s. 41n.

133) E. Maur: Populační vývoj, s. 51.

134) Anna odkazuje ze svého podílu po otci 5 kop a krávu záduší v Holicích a Dašicích, 5 kop tomu, kdo ji „dochová“, a zbytek jediné příbuzné, která se tu objevila, své sestře Dorně, viz Vs Pce, kn.č. 320, f. 766v.

135) Vs Pce, kn.č.321, f. 343v; kn.č. 320, f. 410v.

136) SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 55v, 56r.

Vdova tak nebyla nucena k dalšímu sňatku a statek po ní převzal manžel dcery.¹³⁷⁾

Další ženou, jež jistě stála v době své smrti v čele usedlosti, byla Žofie Skutečská. Nad svým značným majetkem kšaftuje roku 1599, kdy umírá bez manžela a dětí. Patřila k nejbohatší skupině místního obyvatelstva. Po její smrti byl statek prodán v ceně 700 kop a zahrada za 160 kop. Žofie byla zřejmě vdovou po správci pivovaru Janu Skutečském, který je uveden v urbáři z roku 1588 jako usedlý na dvou gruntech. Jan kromě toho podnikal, vlastnil haltýře, v čemž poté pokračovala i jeho žena.¹³⁸⁾ Vystupoval také jako svědek svatebních smluv a objevoval se v pozici purkmistra. Nedovídáme se, kdy zemřel, ale muselo se tak stát někdy mezi lety 1588 a 1599. Žofie musela po určitou dobu stát v čele hospodářství. V příbuzenském vztahu k nim byl Fridrich Skutečský, který Janovi poslední vůlí svěřuje do opatrování svou nedospělou dcerku.¹³⁹⁾ Žofie ve svém kšaftu rozděluje oblečení, ložní prádlo a menší sumy mezi několik osob. Je zde uvedena dcera Fridricha Skutečského a několik dalších žen a mužů, kteří patřili mezi její „*přátele*“. Mezi obdarovanými osobami se objevují členové městské rady Václav Zelinka, Jan Chvála a radní písař Jiřík Vencák. Žofie odkazuje také manželkám a dcerám konšelů, např. Kateřině Chválově a její dceři Maruši, manželce Jana Stanislava Anně. Zda je nespojovala i příbuzenská pouta nemohu vyloučit. Roli mohly sehrát vzájemné pracovní vztahy. Žofie odkazuje Václavovi Zelinkovi, „*co se mnou jezdil a práci vážil mnohokrát*“, 10 kop, „*kalhoty a sukničku*“ a odpouští dluh za obilí. Po kabátu krátkém dostávají „*vyslaný, kteří ke mně práci vážili kšaftu*“. Peníze z prodeje nemovitostí rozděluje mezi čtyři „*přátele*“ – manželky členů městské rady Kateřinu Chválovou a Annu Jana Stanislava, dále dceru nebožtíka Fridricha Skutečského Kateřinu a Jana Rathauskýho. Jim také odkazuje truhlici se svými věcmi, která zůstala v domě po jejím zemřelém zeti ve městě Hradci.¹⁴⁰⁾ Grunt a zahrada Žofie Skutečské byly prodány Janovi a Martinovi Turkovým. Ze sledovaných pramenů nebylo možné

137) Srovnej V. Procházka: Česká poddanská nemovitost, s. 373n.

138) Vs Pce, kn.č. 15, f. 131r-137r „*z vody kterou sobě z rybníka husojeskýho do haltýřů vede*“; kn.č. 321, f. 344r-345r.

139) Vs Pce, kn.č. 320, f. 361v.

140) „*...v městě Hradci mám truhlici v domě pozůstalém po nebožtíku zeti svém a v ní plátna a jiné věci, které sem dala k věrné ruce schovati. Od té klíček mám doma i také pás tam zůstává...o to též přátelé, aby se porovnali jako i o jiné*“, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 344r-345r.

určit, zda byli s Žofií Skutečskou nějak spřízněni. Oba byli členy městské rady a Jan Turek se později objevil také v purkmistrovské funkci. Jako vrchnostenský úředník musel Jan Skutečský udržovat styky se správou panství na pardubickém zámku a těchto styků snad mohla po jeho smrti využít i jeho žena. Ve svém kšaftu Žofie žádá o jeho povolení svého „kmotra“ hejtmána, takže je snad mohly pojit i jiné než pracovní vztahy. Rodina Skutečských tak jasně vystupuje jako elita městečka a zajímavé by bylo jistě sledovat její další aktivity. Vdova Žofie tak představuje poněkud netypický příklad.

Určit postavení žen se stává obtížnější u těch vdov, které se v sirotčích zápisech objevují jako nastupující hospodářky po zemřelém manželovi. Jejich postavení se nejeví tak samostatné. Vdova po Martinu Turkovi Marta měla zůstat na usedlosti a po její smrti mělo hospodářství připadnout synu Janovi.¹⁴¹⁾ Situace dalších tří vdov je stručně vyjádřena slovy „*to sobě máti sama spravuje*“. Všechny měly dostat rovný díl s jejich dětmi, které všechny zemřely.¹⁴²⁾ Dvě z nich se určitě znovu provdaly a u třetí mám pochybnosti. Alžběta vdova po Václavu Stanislavovi si více než po třech letech od smrti muže vzala mládence z Holic a do manželství přinesla „*živnístku*“.¹⁴³⁾ Postavení těchto žen odpovídá situaci popsané V. Procházkou, kdy po smrti hospodáře zůstávají na usedlosti v platnosti dosavadní poměry ale bez účasti zemřelého otce a v čele společenství stojí jako jediná dospělá osoba matka. K vstupu do manželství mohlo tyto vdovy vést přecenění vlastních sil a neschopnost řádně hospodařit.¹⁴⁴⁾ V některých případech je k tomu mohla přimět nová situace v rodině, kdy jejich synové zemřeli a ony tak ztratily jejich podporu. Pouze jednou je grunt přímo postoupen ženě, která má k němu neomezené dědické právo a stála v jeho čele. Jednalo se o vdovu Markytu, která měla již vybyté děti. Po šesti letech po ovdovění vstupuje znovu do manželství. O určitém znevýhodnění matky v dědění vypovídá také instrukce pro komorní panství a její dodatek z roku 1615 a 1616. Jestliže po sobě zanechal hospodář pouze manželku, má vdova získat nejméně třetí díl a zbývající dva díly mají připadnout vrchnosti. Tak se snad dělo i s majetkem, který do manželství přinesla žena.¹⁴⁵⁾ V sirotčích zápisech se

141) Vs Pce, kn.č. 321, f. 388r.

142) Vs Pce, kn.č. 320, f. 189r,v, 666v, 667r

143) SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 50r,v.

144) V. Procházka: Česká poddanská nemovitost, s. 373nn.

145) AČ XXII, Instrukce hejtmanská, s. 393, čl. 47 f; srovnej K. Krofta: Dějiny selského stavu, Praha 1949, s. 118.

s touto praxí výslovně nesetkáváme. Žádost Bartoloměje Vokříška a Jakuba Pivničky dokládá, že se tak mohlo dít. Jakub Pivnička roku 1608 žádal, aby jeho ženě po jejím zemřelém manželu připadl celý majetek, i když spolu neměli děti.¹⁴⁶⁾ Bartoloměj roku 1610 zemřel a odkázal grunt své ženě, „protože k ní jsem se do té živnosti dostal a z jejího takovou živnost koupil, aby tu zůstávala“. Vdova od hejtmana získává povolení, aby s živností nakládala jako s vlastní.¹⁴⁷⁾

Hospodařící vdova se musela vypořádat s povinností řádného hospodaření. Vrchnost se snažila o maximalizaci svých příjmů a v případech neodvádění renty, zadlužování usedlosti, přestupku trestního práva aj. mohla nařídit nucený prodej usedlosti řádnému hospodáři.¹⁴⁸⁾ Ženské domácnosti byly považovány za daňové riziko, i pokud žena prokázala, že tomu tak není.¹⁴⁹⁾ S. Ogilvie a J. Edwards ve své studii týkající se venkovského prostředí poukazují na další faktor, který mohl výskyt ženských domácností snižovat. Jednalo se o tlak vycházející z venkovského prostředí, např. rychtáře a radních, sousedů, mužských příbuzných. Ti se mohli snažit zbavit zchudlých vdov, které by od svých sousedů žádaly chudinskou výpomoc. Příbuzní tak mohli činit ve snaze získat vládu nad hospodářstvím.¹⁵⁰⁾ Podle H. Wunder docházelo k praktické realizaci biblické zásady o ženě jako slabém pohlaví, kdy se uplatněním dědického a manželského práva ocitala pod ochranou muže, případně vrchnosti. V praxi nepotvrzuje plnění tradiční představy o ženě jako pasivním tvoru neschopném samostatné existence. Ženy byly k samostatnosti vychovávány a také ji často ve svém životě uplatnily,¹⁵¹⁾ což můžeme pozorovat také v městečku Dašicích.

Se suverénním postavením ženy v čele usedlosti se v Dašicích setkáváme pouze u Žofie Skutečské, která se mohla zaštitit značným majetkem.

146) „...aby mohla manželka má po manželu svém všeho nápadu po něm užití ačkoli žádných dětí po něm nezůstalo, však zprávu dávají, že nemálo dluhů po něm zaplatila“, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 603r.

147) Vs Pce, kn.č. 322, f. 154v-155r.

148) J. Petráň: Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války, Praha 1964, s. 51.

149) S. Ogilvie – J. Edwards: Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku novověku, HD 22, 1998, s. 41.

150) Tamtéž, s. 41n.

151) O. Fejtová: (rec.), H. Wunder, „Er ist die Sonn, sie ist der Mond“. Frauen in der Frühen Neuzeit, Documenta Pragensia XIII, Žena v dějinách Prahy, Praha 1996, s. 396.

Pokud se žena po smrti manžela znovu nevdala, přinášelo s sebou ovdovění zpravidla také zchudnutí a ztrátu sociálního postavení.

Po smrti hospodáře měli pozůstali dávat najevo, že na nebožtíka nezapomněli. Smutek platil pro všechny členy domu, jehož obyvatel zemřel. Nejdéle musela truchlit vdova. Během stanovené doby smutku se nesmělo nic slavit a zejména se nesměla konat svatba.¹⁵²⁾

Obecně se soudí, že **uzavření dalšího sňatku** bylo snazší pro muže.¹⁵³⁾ Ovdovělí hospodáři se rychle ženili zejména proto, aby získali do statku hospodyně a macechu pro jejich děti. Brzy po ovdovění se vdávaly také dědičky a ovdovělé hospodyně na selských usedlostech a to zejména s mladými zájemci o získání zemědělské usedlosti. Hůře měly hledat nové manžele vdovy chudé s dětmi.¹⁵⁴⁾

Kombinací údajů ze sirotčích knih a svatebních smluv jsem u 16 vdov přibližně určila, jak dlouhá **doba** uplynula **mezi ovdověním a novým sňatkem**.¹⁵⁵⁾ Nejrychleji se vdaly dvě ženy, po jejichž manželovi kupuje grunt syn. Učinily tak dva až čtyři měsíce po smrti hospodáře. V obou případech se jednalo o manželky vdovců. Dá se předpokládat, že šlo spíše o mladší ženy. Ostatní vdovy se většinou vdaly do roku po ovdovění, u dalších toto období trvalo kolem dvou let a více.

Ze 109 vdov, které se objevily v sirotčích knihách, jsem určila jejich svatební smlouvu s dalším manželem v 63 případech. U zbývajících žen buď nedošlo k dalšímu sňatku, nebo nebyla svatební smlouva určena.

152) R. van Dülmen: Kultura a každodenní život, s. 234n.

153) A. Fauve-Chamoux: K historii vdov, HD 23, 1999, s. 18; J. Horský – M. Seligová: Rodina našich předků, Praha 1997, s. 92.

154) P. Horská – M. Kučera – E. Maur – M. Stloukal: Dětství, rodina a stáří, Praha 1990, s. 314.

155) Srovnej J. Honc: Příspěvek k poznání populačního vývoje horních městeček, Acta Universitatis Carolinae 1972, Philosophica et Historica 3, s. 101-125, kde se autor zabýval dobou mezi ovdověním a uzavřením nového manželství na základě rekonstrukce rodin a rozdílů v délce tohoto období u vdov a vdovců sledoval v souvislosti s různými vyhlídkami žen a mužů na uzavření sňatku, vdovci se ženili již po několika měsících a vdovy nejčastěji po roce a déle; dále srovnej A. Fauve-Chamoux: K historii vdov, HD 23, 1999, s. 15-28, kde se autorka zabývala vdovstvím v 17. a 18. století v Remeši a došla k závěru, že v období před francouzskou revolucí uzavřelo 60% žen vdávajících se znovu nové manželství do roka po ovdovění. Autorka zároveň shrnuje předchozí literaturu, podle které vstoupila přinejmenším polovina vdovců do dalšího manželství v prvním roce po ovdovění. Venkovské vdovy, které se opět vdaly, tak měly učinit průměrně dva roky po smrti manžela.

Manželství mohlo být uzavřeno až po roce 1618, do kterého byly svatební smlouvy sledovány. Více než polovina vdov se tedy znovuprovádala. V 50 případech, kdy nakonec koupil usedlost nový manžel vdovy, bylo určeno 46 svatebních smluv takových snoubenců. Ze 38 vdov, které po manželovi nedržely nemovitost, tzn. že ji koupil cizí kupec, zeť nebo syn, došlo k sňatku minimálně u 11 z nich. To by potvrdovalo znevýhodněnost vdov bez usedlosti při hledání nového partnera, což nemuselo být pouze důsledkem toho, že nenabízely nemovitost, ale u některých také snad jejich vyšším věkem v době úmrtí jejich manžela, případně nechutí k dalšímu sňatku. Šance vstoupit do dalšího sňatku byla vyšší u žen, které po zemřelém manželovi držely nemovitost. Vdovy si za muže braly především svobodné mládence, ale nevyhýbaly se ani svazkům s vdovci. Pokud se vdova držící po manželovi nemovitost vdala, a to učinila téměř každá, brala si většinou svobodného mládence (27 z 46 vdov), který v 18 případech pocházel z jiné lokality a v 9 byl místní. Vdovce si vzalo 5 žen s usedlostí a jejich noví manželé byli vždy odsud. U 14 snoubenců, kteří si brali vdovy, nebyl jejich stav v době sňatku určen.

Svatební smlouvy nám umožňují sledovat úpravu majetkových poměrů snoubenců. Nejčastější formou takové úpravy bylo vytvoření majetkového spoluvlastnictví, tzv. **společenství manželů**. Ke vzniku tohoto spoluvlastnictví docházelo přibližně po roce společného života nebo ihned po sňatku, resp. uzavření svatební smlouvy. Výjimečně bylo podmíněno narozením dítěte. V prvním roce mohly být vzájemné majetkové poměry manželů řešeny jinak. V případě úmrtí partnera „do roku a dne“ měl druhý z manželů dostat určitou částku, tzv. **věno** nebo **obvĕnění**. S takovou úpravou se setkáváme ve čtvrtině svatebních smluv. Předmětem obvĕnění ze strany ženicha jsou obvykle peníze a výbava, jejíž složení svatební smlouvy nezachycují. O hmotných věcech, které muž i žena do manželství přinášeli, si můžeme udělat představu z odkazů v posledních vůlích.¹⁵⁶⁾ Ze strany nevěsty byla předmětem věna výbava, kterou tvořily zpravidla předměty denní potřeby. Výbava mohla být doplněna o peníze, dobytek apod. Předmětem věna z obojí strany mohl být také dědičný podíl. Další úpravou majetkových poměrů manželů bylo přijetí partnera za plnomocnou hospodyně nebo plnomocného hospodáře. Tak se dělo i tehdy, když se k manželce muž přizpůsobil na usedlost. Přijetím za mocného hospodáře si manželé navzájem zajišťují skutečné hospodaření na statku před jinými osobami, pokud by jeden z nich

156) Srovnej V. Procházků: Česká poddanská nemovitost, s. 408.

zemřel. Složitější situace v majetkových poměrech nastává v případech, kdy do sňatku vstupují oba partneři jako ovdovělí. Nejčastěji dochází při novém sňatku vdovy k zániku dosavadního společenství, tj. majetkového spoluvlastnictví z minulého manželství a vzniku nového majetkového společenství s novým manželem. Ten vystupuje jako kupec usedlosti a z její ceny poté sráží díl po manželce. Nový manžel vdovy a kupec usedlosti má vyplácet jejím dětem, tedy sirotkům, jejich dědické podíly. Do nového společenství mohou být zcela výjimečně zahrnuty manželovy děti z minulých manželství, které mají při případném dělení dostat rovný díl s jejich macechou. Automaticky do něho vstupují děti, jež se manželům teprve narodí. Sirotci z minulých manželství ženy do společenství zpravidla zahrnuti nejsou, stává se tak jen zcela výjimečně. V některých svatebních smlouvách můžeme pozorovat snahu otců zachovat grunt synovi a preferovat ho tak před další ženou. S takovou situací se setkáváme při sňatku vdovce Jana Patočky a vdovy Lidmily, kdy její dcera na rovný díl přijata není. Nevíme, zda nebyla její dcera již v té době zaopatřena. Navíc je zde omezeno i majetkové právo Lidmily k usedlosti po Patočkovi. Je sice ve svatební smlouvě přijata za „mocnou hospodyni“, ale pokud by chtěla v usedlosti zůstat i po smrti svého manžela, má grunt sama koupit. Otec se tak snaží zachovat usedlost svému již téměř dospělému synovi. Zajišťuje mu také ve své svatební smlouvě předkupní právo, kterého syn po jeho smrti opravdu využil.¹⁵⁷⁾

Několik konkrétních příkladů nám přiblíží situaci v rodinách. Vdovu po Diviši Hanzlovi Annu si roku 1611 vzal Jan Zelinka. Janovi rodiče se vzali roku 1582, takže kdyby se jim syn narodil do roku po svatbě, bylo mu v době osiřeni maximálně 16 let. Janův otec zemřel roku 1599 a grunt po něm koupil nový manžel jeho druhé ženy a nevlastní Janovy matky Mandaleny Lukáš Sochovec. Syn Jan se tedy s Annou Hanzlovou oženil maximálně ve 28 letech. Ta si svého prvního manžela vzala roku 1587. Pokud se Anna poprvé provdala ve 21 letech, což je ještě věk podprůměrný, vzala si Jana Zelinku přibližně jako 35letá. Z prvního manželství neměla děti, resp. živé děti, a stala se dědičkou gruntu v hodnotě 150 kop. Ten postoupila Janovi. Z majetku si vymínila 20 kop grošů míšeňských, ložní prádlo, přiny a oblečení. Jan ji přijal za plnomocnou hospodyni a vymínil si 10 kop. Anna byla z hlediska majetku dobrá partie a pro Jana to byla vhodná příležitost dobře se oženit a osamostatnit se. Svou roli, kromě osobních

157) Vs Pce, kn.č. 317, f. 617r,v; SOkA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f85r,v.

sympatií, možná mohlo hrát i to, že Annin bývalý manžel a Janův otec společně zasedali v městské radě.¹⁵⁸⁾ Dalším ženichem, u kterého známe jeho rodinné zázemí, byl syn řezníka Matěje Pivničky Jakub. Na grunt po jeho otci se přiznil v roce 1583 řezník Pavel Bílek. Jakub si roku 1601 vzal vdovu Kateřinu a stal se tak Kateřininým třetím manželem. Přijal ji za plnomocnou hospodyni a spolčil se sní „*vší spravedlností po rodičích a přátelích*“. Ona se s ním spolčila vší spravedlností po manželu a vymínila předměty a výpravu pro dceru, za což mu bylo z gruntu strženo 30 kop.¹⁵⁹⁾

Věk osob se ze sirotčích a svatebních knih bohužel nedovídáme. Věkový rozdíl manželů mohl dosáhnout velké výše, což zřetelně vystupuje u žen, které během života vstoupily do sňatku třikrát a vícekrát. Při sledování několika „mnohonásobných“ vdov se mi nepodařilo prokázat např. postupné zlepšování jejich poměrů při opakovaných sňatcích. Pouze jedné vdově byl po manželovi postoupen celý grunt a i ona se po několika letech znovu vdala. K dalším sňatkům je nejspíše vedla nutnost zabezpečit řádný chod hospodářství. Jejich rozhodnutí mohla uspišit ztráta opory v blízkých příbuzných, např. smrt syna, dále ekonomické potíže. Svou roli mohly sehrát individuální důvody jako např. potřeba blízkého člověka.

Ve dvou případech se mi podařilo zjistit, že se s vdovami oženili i muži, kteří již na nějaké usedlosti byli.¹⁶⁰⁾ Pro syny hospodářů, kteří nezdedili usedlost, byl sňatek jedna z cest, jak se zakoupit. Jiní partneři se tak mohli dostat na dražší usedlost. Každopádně byl sňatek příležitostí k majetkovému a společenskému vzestupu.

Vdovou nebo sirotkem bylo z 206 nevěst uvedených ve svatebních smlouvách nejméně 174. Statut sirotka neměl při prvním sňatku velmi malý počet svobodných osob. Do svého prvního sňatku vstoupilo ještě za života otce pouhých 16 dívek a asi 24 mládenců.

K vstupu do manželství neměl být nikdo proti své vůli nucen a také mu v tom nemělo být bráněno. Rozhodující úlohu při výběru partnera pro své-

158) Vs Pce, kn.č. 321, f. 342v; kn.č. 322, f. 273v,274r; SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, 25r,v, 36r,v, 59r,v, 82r,v.

159) Vs Pce, kn.č. 317, f. 595r; kn.č. 320, f. 191r; SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 29r,v, 64r,v.

160) Mikuláš Vaniček, který splácí usedlost po svém otci v ceně 250 kop se přiznil na grunt za 450 kop, viz Vs Pce, kn.č. 322, f. 30v; kn.č. 317, f. 609r, v; SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 100v; podobně se dostal sňatkem s vdovou na usedlost v ceně 400 kop Václav Bílek, který původně splácel grunt za 150 kop, viz Vs Pce, kn.č. 321, f. 403r, f. 341r,v; SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 69r,v.

ho potomka hrál otec. Bez jeho povolení dítě nemělo vstoupit do manželství, jinak mohlo být vyděděno a přijít o svůj dědický podíl na usedlosti.¹⁶¹⁾ Výběr budoucího partnera nebyl omezen pouze na samotné městečko. Mládež měla řadu možností k seznámení, např. trhy, jarmarky, posvícení a poutě.¹⁶²⁾ Při domlouvání manželství hráli rozhodující roli rodiče nebo „přátelé“, tzn. příbuzní, širší okruh veřejnosti.¹⁶³⁾ Ve svatebních smlouvách je situace stručně vyjádřena tak, že si muž „oblíbil sobě“ dívku nebo vdovu. Pokud ona ani její otec nebo zástupce nebyli proti, následoval vzájemný slib a dohoda obou stran o majetkových otázkách budoucího manželství před svědky.¹⁶⁴⁾ Osirelé dívky byly zastupovány městskou radou, tzn. purkmistrem a konšely, kteří tak plnili povinnost vrchnosti. Jednou zastupoval svou schovanku její opatrovník.¹⁶⁵⁾ Pokud vstupoval snoubenec do manželství ještě za života otce, zastupoval ho při sepisování svatební smlouvy a ujednávání majetkových otázek zpravidla on.¹⁶⁶⁾ Nevěsta ojedinele vystupuje ve své svatební smlouvě společně s jejími „přáteli“.¹⁶⁷⁾ **Sňatek** byl především světskou záležitostí a o účasti kněze na něm se doví-

161) Práva městská království českého, čl. C XXXIV-XXXV, „žádný poručník nemá bránit sirotku...k hodnému manželství“, viz čl. D XXXV; podobně AČ XXII, Instrukce hejtmanská, čl. 44a mluví o sňatcích čeládky v službě, které nemají být do třech let služby povolovány, ale jsou výjimky, „jestliže by...pacholka neb děvečky dobrá příležitost k ženění neb vdávání potkala, jim v tom bez všelijakých ouplatkův od hejtmana povoleno býti má“.

162) J. Macek: Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526), IV, Praha 1999, s. 90.

163) J. Horský – M. Seligová: Rodina, s. 74; „...dal ji [otec dceru] na žádost a přímlovu dobrých pánů a přátel“, viz SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 25r,v.

164) „Jan Stanislavů k stavu svatého manželství oblíbil dceru Víta Nekožného z Hečan, tak že jest Vít Nekožný znajíc v tom vůli Boží tomu jest neodepřel, ale témuž jistému Janovi k žádosti jeho takž i přátel jeho jemu Dorotu dceru svou k svatému manželství dal“, viz SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 27v,28r; „...oblíbil sobě Barboru...dosáhnuvše od ní svobodné vůle“, viz tamtéž, f.47r,v.

165) Tamtéž, f. 53v,54r.

166) Výjimkou je otec jednoho ženicha, který se nemohl uzavření svatební smlouvy pro nemoc zúčastnit, „...s ní se spolčuje, jak rychtář s konšeli z Vostřešan na místě Štěpána Radause, že on Štěpán nemoha pro nedostatek a nemoc sám se k smlouvám svatebním dostaviti, rychtáři a konšelům i jiným přátelům oznámeným a zapsaným oznámiti poručil, že jemu Vitovi synu svému zakoupení učiní...“, viz SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 76r,v.

167) Tamtéž, f. 34v, 35r,v.

dáme ze svatebních smluv pouze výjimečně.¹⁶⁸⁾ Přesnější představu o podobě svatební hostiny a rituálů spojených se sňatkem si ze sirotčích zápisů udělat nelze.¹⁶⁹⁾ Jasně je, že svatba a svatební veselí bylo mimořádnou událostí v rodině a blízkém okolí. Neměla význam pouze pro budoucí manžele, ale také pro obě rodiny a příbuzné, kteří se svatby účastnili. Svatba musela mít náležitý rozsah a formu, kterou dávaly rodiny najevo své sociální postavení.¹⁷⁰⁾ Novomanželé se mohli sňatkem vymanit z domu rodičů a založit vlastní domácnost. Teprve po uzavření manželství mohli požívat všech společenských práv a povinností.¹⁷¹⁾ Sňatek znamenal pro snoubence definitivní uznání jejich dospělosti. Ženy uzavřením manželství získaly statut manželky a dosáhly tak společenského přijetí. Pro naplnění společenské role obou manželů bylo stejně tak důležité zplození dětí.¹⁷²⁾ Sirotkům po sňatku měly být vypláceny jejich sirotčí peníze.¹⁷³⁾

Z rozboru vyplynulo, že sirotci, dívky i mládenci, si častěji brali svobodné partnery než ovdovělé. Panny tak činily ve větší míře než muži. Přibližně jeden z pěti sňatků osiřelých dívek byl uzavřen s vdovcem, u mláďenců z pěti svazků dva s vdovou. Vdovy si tedy braly svobodné muže ve větší míře než vdovci panny, což může být zkresleno nezachycováním vdovského stavu mužů. Stav ženichů při vstupu do manželství se nepodařilo určit u více než 2/5 z nich, což může výsledky rozboru pro muže zkreslit. Termín vdovec se nevyskytuje, což souvisí s rozdílným postavením vdovců a vdov. Pro muže zpravidla nebyla smrt partnerky takovým zlomovým bodem jako pro ženu.¹⁷⁴⁾

168) „...s vědomím otce jejího oddání v Chotěšově pořádným knězem“, viz SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 89v,90r.

169) Více J. Macek: Jagellonský věk, IV, Praha 1999, s. 89nn; týž: Jagellonský věk v českých zemích, III, Praha 1998, s. 220nn.

170) J. Macek: Jagellonský věk, III, s. 222.

171) R. van Dülmen: Kultura a každodenní život, s. 162.

172) O. Fejtová (rec.), H. Wunder: „Er ist die Sonn, sie ist der Mond“, Frauen in der Frühen Neuzeit, Documenta Pragensia XIII, 1996, s. 394.

173) O manželství a svatbě kromě citovaných prací pojednává také starší shrnující práce J. Klabouch: Manželství a rodina v minulosti, Praha 1962, pro středověk a raný novověk s. 57-111; z cizích prací J.-C. Bologne: Svatby (Dějiny svatebních obřadů na Západě), Praha 1997.

174) Srovnej P. Nácovská: Svatební smlouvy, s. 64.

Tab. 3 – Stav snoubenců při vstupu do manželství

ženich	nevěsta			celkem
	svobodná	vdova	nezjištěno	
svobodný	52	39	3	94
vdovec	15	10	1	26
nezjištěno	44	38	4	86
celkem	111	87	8	206

Nadpoloviční většina sňatků se uskutečnila mezi snoubencem z Dašic a cizím (53,9%). Mezi místními jich proběhlo 42,7%. Zbývající 3,4% připadala na 7 párů, v kterých oba snoubenci pocházeli odjinud. Většina mimodašických snoubenců byla z lokalit vzdálených do 10 km vzdušnou čarou (více než 2/3). Pokud snoubenci nepocházeli z pardubického panství, jednalo se v naprosté většině o ženichy. Přicházeli z nepříliš vzdálených městských lokalit jako Chrudim nebo Heřmanův Městec. Objevili se ženichové i ze vzdálenějších míst, např. z Mladé Boleslavi, Berouna, dva z okolí Kutné Hory. Většinou se pravděpodobně jednalo o muže, kteří se přizpůsobili k dašické vdově. Minimálně v 15 % sňatků si bere cizí snoubenec místní vdovu. Asi pětina smluv připadá na sňatky, kdy se vydává místní nevěsta z Dašic a bere si mimodašického ženicha. Jednalo se zejména o provdání svobodných dívek, méně často vdov.

Při koupi gruntu novým manželem vdovy nebo právě se oženivším synem můžeme v některých rodinách pozorovat „hromadné“ sňatky svobodných dcer a synů. Několik vdov se vdává téměř současně se syny zemřelých hospodářů. Vícečetné sňatky můžeme nalézt i v jiných rodinách. Téměř ve stejnou dobu jsou provdány tři dcery nebožtíka Pavla Vrabce Kateřina, Mandalena a Alžběta.¹⁷⁵⁾ Statek jejich otce koupil Matouš Havlů, který byl nejspíš jeho zetěm.¹⁷⁶⁾ Během měsíce dochází ke třem sňatkům v rodině zemřelého hospodáře Jana Horkého. Na gruntu nastupuje jeho syn Václav, který se v té době také žení. Svou ženu přijímá za plnomocnou hospodyni na jeho usedlosti. Stejně s ním se vdává jeho sestra Alžběta, která si bere mládence z Dašic. Vdova Barbora se vdává za svobodného mládence z Komárova.¹⁷⁷⁾ Domnívám se, že se tak nový hospodář mohl

175) SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 35r,v,37v-38v.

176) Vs Pce, kn.č. 320, f. 408v,409r.

177) SOKA Pce, AM Dašice, kn.č. 133, f. 73v,74r.

zbavovat přebytečných osob na usedlosti, které výjimečně někteří hospodáři nahradili svými dětmi z minulých manželství. Hromadný sňatek mohl novému hospodáři umožnit rychlou úpravu majetkových poměrů a rychlé skoupení jejich dědických podílů. Pro nového hospodáře bylo uspořádání svatby a poskytnutí výbavy pro několik dětí značnou finanční zátěží. K uspořádání hromadné svatby mohly vést zcela prozaické důvody a to snaha ušetřit na uspořádání svatebních hostin pro několik osob zvláště. Snad také na obou stranách možnost vyhnout se tak konfliktům, ke kterým mohlo na usedlosti mezi novým majitelem a téměř dospělými jedinci docházet.

* * *

Péče o sirotky a vdovy byla křesťanskou povinností vrchnosti. Prostřednictvím úředníků a na úrovni městečka purkmistra a konšelů si tak ponechávala kontrolu nad zajišťováním majetku a práv sirotků. Péči upravovala obecná ustanovení obsažená v Koldínově městském právu a na panské hospodářské instrukce. Zaměřila jsem se především na život sirotků a vdov v městečku Dašicích v letech 1563-1618. Vycházela jsem zejména ze sirotčích knih a dále ze svatebních smluv.

Ze zápisů vyplývá, že přibližně 60% rodin se stalo úmrtím otce, výjimečně matky sirotčími. Rodiny byly nejčastěji pětičlenné. Průměrně na ni připadalo 3,14 dětí. Mezi sirotky mírně převyšovaly dívky nad chlapci, což může být dáno tím, že zde byly zahrnuty i dospělé osoby. To odpovídá termínu sirotek, jímž byli označováni ti, kterým ještě nebyl vyplacen jejich dědický podíl na usedlosti.

Po smrti hospodáře zůstávala vdova určitou dobu v čele hospodářství. Jednalo se o provizorní situaci před novým sňatkem nebo prodejem usedlosti synovi, zeti nebo jinému kupci. Zdá se, že v tomto směru byl na vdovy vyvíjen tlak na předání hospodářství. Kombinací údajů sirotčích knih a svatebních smluv jsem u 16 vdov určila přibližnou dobu, která uplynula mezi jejich ovdověním a novým sňatkem. Šest žen se vdalo přibližně po dvou letech a déle po smrti manžela. Ostatní se vdaly do roka po ovdovění. Čtyři z nich tak učinily do čtyř měsíců. Usedlost kupoval nejčastěji nový manžel vdovy (přibližně ve 40%) a asi ve čtvrtině syn nebo zeť zemřelého hospodáře. Většina vdov (63 ze 109) se znovu provdala. Jejich svatební smlouvy byly identifikovány v menší míře u těch, které po manželovi nedržely nemovitost, tzn. že ji koupil cizí kupec, zeť nebo syn. To by potvrdovalo znevýhodněnost vdov bez usedlosti při hledání nového partnera. Některé ženy zemřely brzy po smrti svého manžela, jiné odcházely na výmě-

nek. Pokud se žena po smrti manžela znovu nevdala, přinášelo s sebou ovdovění zpravidla také zchudnutí a ztrátu sociálního postavení.

Při koupi gruntu novým manželem vdovy nebo právě se oženivším synem můžeme v některých rodinách pozorovat vícenásobné sňatky. Pro tento jev nemám jednoznačné vysvětlení. Nový hospodář se tak mohl zbavit přebytečných osob na usedlosti. Hromadný sňatek mu také mohl umožnit rychlou úpravu majetkových poměrů formou skoupení dědických podílů nebo ušetření nákladů na uspořádání několika svatebních hostin. Svou roli snad také na obou stranách hrála snaha vyhnout se tak konfliktům, ke kterým mohlo na usedlosti mezi novým hospodářem a téměř dospělými potomky předchozího majitele docházet.

Vdovy si za muže braly především svobodné mládence, ale nevyhýbaly se ani svazkům s vdovci. Pro syny hospodářů, kteří nezdědili usedlost, to byla jedna z cest, jak se zakoupit na usedlosti. Jiní partneři se tak mohli dostat na dražší usedlost. Z rozboru vyplynulo, že sirotci, dívky i mládenci, si častěji brali svobodné partnery než ovdovělé. Panny tak činily ve větší míře než muži. Věk osob se ze sirotčích a svatebních knih bohužel nedovídáme. Věkový rozdíl manželů mohl dosáhnout velké výše, což zřetelně vystupuje u žen, které během života vstoupily do sňatku třikrát a vícekrát.

O dalších osudech sirotek se ze sirotčích knih příliš nedovídáme. Malé děti zůstávaly na usedlosti nejčastěji s matkou a otčímem, méně s bratrem. Umírající otec svěřuje péči o dítě i jiným osobám, např. synovi, příbuzným, snad i sousedům. Kromě zajištění stravy a ošacení se některým dětem dostalo také školního vzdělání nebo vyučení řemeslu. Chlapci se nejvíce učili řezníky, krejčími a pekaři, dívky „švadlcovskému“ řemeslu, tedy krejčovství. Záznamy o poskytnutých částkách na vzdělání se objevily přibližně u 25 sirotek ze 407, tzn. přibližně u 6% sirotek. Zcela výjimečně se dovídáme o sirotcích ve službě. V zápisech figurují výdaje na léčení sirotek.

Prameny nám umožňují sledovat hmotné zabezpečení pozůstalých členů rodiny. Dašice patřily do oblasti, kde vdova a sirotci dědili rovným dílem. Výši dílů dětem mohl ovlivnit umírající otec nebo matka zvláštním ustanovením v kšaftu. Důvodem zmenšení dědického podílu bylo již dřívejší vydání nějaké peněžní částky, nejčastěji poskytnuté k zakoupení usedlosti. Jasně zde vystupuje do popředí význam vzájemných mezigeneračních vztahů rodiče a jeho potomků. Hojně bylo jako důvod snížení dědického podílu uvedeno údajné špatné chování dítěte k rodiči. Objevuje se postesk nad nedostatečným projevováním úcty, např. „neposlušání“, nevděčnost, špatná péče ve stáří a v nemoci, nebo nedobrá pracovní

morálka – nevypomáhání na statku. Při zvýšení podílu byly naopak vyzvednuty zásluhy dítěte jako výpomoc na statku a dobré chování. Sirotci a vdovy mohli kromě podílu očekávat i odkazy od jiných osob. Dále měli nárok na vydání některých předmětů a uspořádání svatby, tzv. „výpravy“. Dcery, ojediněle i synové, dostávaly při vstupu do manželství zpravidla předměty potřebné pro domácnost jako ložní prádlo, peřiny a nádobí, zejména cínové. Dále mohly děti, více dcery než chlapci, dostat oblečení. U synů, kteří pokračovali v otcovském řemesle, se navíc setkáváme s odkazy nástrojů potřebných pro výkon jejich povolání. Dále sirotci často dostávali jako nejdůležitější součást zemědělského hospodářství dobytek. Dcerám byly odkazovány krávy a jalovice, méně koně. Synové zpravidla obdrželi klisny potřebné pro chov vlastních koní, dále hřebce a hříbata. Méně se setkáváme s odkazy volů, krav a vozů. Odkaz dobytka a jeho množství byl dán hospodářskými možnostmi usedlosti.

